

را توشه
فصلنامه علمی- تخصصی ویژه مبلغان
زستان ۱۳۹۹- شماره چهارم

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
معاونت فرهنگی و تبلیغی

صاحب امتیاز:	معاونت فرهنگی و تبلیغی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
مدیر مسئول:	سعید روستاآزاد
سر دبیر:	علی اکبر مؤمنی

نشریه «را توشه» بر اساس پروانه انتشار به شماره ثبت ۸۶۲۴۴ تاریخ ۱۳۹۸/۱۲/۵ معاونت امور مطبوعاتی و اطلاع رسانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، به عنوان فصلنامه تخصصی منتشر می شود.

اعضای هیئت تحریریه

سعید روستاآزاد	عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
سید محمد اکبریان	عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
عبدالکریم پاک نیا تبریزی	مدرس حوزه علمیه قم
علی نظری منفرد	مدرس حوزه علمیه قم
علی اکبر مؤمنی	پژوهشگر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
میرتقی قادری	مدرس حوزه علمیه قم
ناصر رفیعی محمدی	عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه

ویراستار:	زهرا رضائیان
صفحه آرا:	اکبر اسماعیل پور
نمونه خوان:	نصرت الله نیکزاد
مسئول چاپ و نشر:	سید محمود کریمی

آدرس:	قم، چهارراه شهدا، معاونت فرهنگی و تبلیغی، طبقه اول، کدپستی: ۳۷۱۵۷۹۱۸۱۱
تلفن:	۰۲۵ - ۳۱۱۵۱۲۴۷
پایگاه اینترنتی:	http://raatoosheh.dte.ir
پست الکترونیک:	tabligh@dti.ir
قیمت:	۴۰۰۰ تومان

امام خمینی (قدس سره):

«اگر یک روحانی پایش را کج بگذارد می گویند: «روحانین این طورند»، نمی گویند فلان آدم... اگر یک روحانی خدای نخواستہ، یک خطایی بکند، این طور الآن وضع شده است که می گویند روحانیون این جوری اند. مسئولیت، یک مسئولیت بزرگی است که یکی اگر پایش را غلط بگذارد این طور نیست که پای خودش حساب بشود، پای روحانیت اسلام حساب می شود، شکست روحانیت اسلام است. از این جهت هر خطایی که از ما و شما آقایان خدای نخواستہ، تحقق پیدا بکند... پای همه حساب می شود؛ حتی آن طلبه ای که در مدرسه دارد درس می خواند، آن هم وقتی که یک خطایی بکند پای خودش حساب نمی شود، پای دیگران هم حساب می کنند. مسئولیت بسیار بزرگ است.»

بیانات در جمع علما و روحانیون شیعه و سنی، ۱۳۶۴/۲/۱۶

رهبر معظم انقلاب اسلامی (مد ظله العالی):

«ما در محیط اجتماعی و محیط زندگی چطور می توانیم دل مردم را به منشأ گفتار خودمان مطمئن کنیم و اعتماد آنها را برانگیزیم؛ درحالی که از مذمت شهوات دنیوی حرف می زنیم و در عمل خدای نکرده خودمان طور دیگری عمل می کنیم! از مذمت دل سپردن به پول و حرکت کردن و مجاهدت کردن در راه زیاده خواهی های دنیوی حرف می زنیم؛ اما عمل ما طور دیگری باشد! چطور چنین چیزی ممکن است اثر بکند؟! یا اثر اصلاً نمی کند، یا اثر زودگذر می کند، یا اثری می کند که بعد با کشف واقعیت کار ما، درست به ضد اثر تبدیل می شود. بنابراین، عمل بسیار مهم است.»

بیانات در دیدار روحانیان و مبلغان، ۱۳۸۴/۱۱/۵

فهرست مطالب

امام علی علیه السلام نماد مهربانی ۵
حجت الاسلام والمسلمین مسعود حکیمیان

درآمدی بر فعالیت‌های فرهنگی امام هادی علیه السلام ۱۵
حجت الاسلام والمسلمین دکتر مصطفی آزادیان

دشمن‌شناسی و مقابله با حربه‌های دشمن ۲۵
حجت الاسلام والمسلمین دکتر ناصر رفیعی محمدی

دستاوردهای اخلاقی و معنوی انقلاب اسلامی ۳۹
حجت الاسلام والمسلمین علیرضا انصاری

رسالت والدین در کاهش آسیب‌های فضای سایبری در فرزندان ۵۳
سیده طاهره موسوی

آداب سفر ۶۵
حجت الاسلام والمسلمین عیسی عیسی‌زاده

امام علی علیه السلام نماد مهربانی

حجت الاسلام والمسلمین مسعود حکیمیان*

مقدمه

قرآن کریم، خداوند متعال را مظهر مهر و محبت معرفی نموده و با الفاظ «رحمان» و «رحیم» توصیف کرده است. خداوند، به وجود آورنده مهر و محبت است؛ زیرا خطاب به حضرت موسی علیه السلام فرمود: «وَ الْفَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي^۱» و من محبتی از خودم بر تو افکندم». امیرمؤمنان علی علیه السلام به نقل از رسول خدا صلی الله علیه و آله فرموده است: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ رَحِيمٌ يُحِبُّ كُلَّ رَحِيمٍ^۲؛ خداوند عزوجل، مهربان است و هر مهربانی را دوست دارد».

مهربانی، اکسیری است که در فطرت همه موجودات جهان وجود دارد و همه موجودات، به ویژه انسان تشنه مهر و محبت هستند. مهربانی به دلها حیات می بخشد و استعدادهای انسانی را شکوفا می کند. مهربانی و محبت، ریشه تمام اخلاق های نیک است که در پرتو آن می توان احساسات و عواطف انسانی را در جامعه رشد و به واسطه آن، انسان های شایسته را پرورش داد. نتیجه گسترش این صفت اخلاقی در کانون پر مهر خانواده و جامعه، به وجود آمدن جامعه ای شاد و بانشاطی است که فرزندان در آن احساس محرومیت نمی کنند. افراد چنین جامعه ای، خوش بین، خوش قلب و با اعتماد به نفس، خیرخواه و انسان دوست هستند؛ چراکه طعم شیرین

* دانشجوی دکترای علوم و معارف نهج البلاغه، دانشگاه قرآن و حدیث.

۱. طه: ۳۹.

۲. محمد بن حسن حرعاملی؛ وسائل الشیعة؛ ج ۱۲، ص ۲۱۶.

محبت را چشیده‌اند و می‌کوشند تا این آب حیات را به دیگران نیز بچشانند و با مردم چنان رفتار کنند که با آنان رفتار شده است؛ چنانکه امام علی علیه السلام در سفارشی به نوف بکالی فرمود: «يَا نَوْفُ! إِزْحَمْ تُرْحَمَ؛ ای نوف! مهربانی کن تا مهربانی ببینی». حال با توجه به اینکه مهر و محبت لازمه زندگی انسانی است، این سؤال مطرح می‌شود که به چه کسانی باید محبت کرد و این محبت چگونه باید ارائه شود؟ در این مقاله با واکاوی سیره و روش امیرمؤمنان علی علیه السلام، تعالیم الهی آن حضرت را درباره مهر و محبت بررسی می‌کنیم.

مهربانی با خانواده

خانواده، نخستین هسته جامعه انسانی است که آدمی از آغازین لحظات حیات مهر و محبت را در آن از دامان پر مهر مادر و آغوش گرم پدر تجربه می‌کند. این مهر و محبت آغازین، منشأ پرورش شخصیت فرزندان در خانه است. محیط خانواده، محل آموختن آداب و سنن و پرورش استعدادهاى فرزندان است تا شخص را مهیای ورود به مرحله جدیدی از زندگی، به نام زندگی اجتماعی کند و به همراه دیگر افرادی که هر یک از آنها نیز در خانواده‌ای بزرگ شده و شخصیتشان شکل گرفته است، جامعه انسانی را بسازند.

رفتار امیرمؤمنان علی علیه السلام در خانه و خانواده، بر اساس مهر و محبت و رعایت حقوق متقابل بود تا آنجا که حضرت می‌فرماید:

فَوَاللَّهِ مَا أَغْضَبْتُهَا وَلَا أَكْرَهْتُهَا عَلَىٰ أَمْرِ حَتَّىٰ قَبَضَهَا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهِ وَلَا أَغْضَبْتَنِي وَلَا عَصَتْ لِي أَمْرًا وَلَا لَقَدْ كُنْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهَا فَتُنْكَشِفُ عَنِّي الْهُمُومَ وَالْأَحْزَانَ؛^۱ به خدا سوگند، هیچ‌گاه فاطمه را به اکراه به کاری و انداشتم و او را ناراحت نکردم و خشمگین نساختم تا خداوند او را نزد خویش برد و او نیز هیچ‌زمان مرا ناراحت نکرد و از دستور من سرپیچی نکرد و هرگاه به او نگاه می‌کردم همه ناراحتی‌ها، اندوه‌ها و غم‌هایم را از یاد می‌برد.

۱. محمد بن علی صدوق؛ *الأمالی*؛ ص ۲۰۹.

۲. علی بن عیسی اربلی؛ *كشف الغمة فی معرفة الأئمة*؛ ج ۱، ص ۳۶۳.

رفتار حضرت با فرزندانش نیز همراه مهر و عطوفت بود تا آنجا که روزی به فرزندش عباس علیه السلام فرمود: «فرزندم! بگو یک». عباس علیه السلام گفت: «یک». حضرت فرمود: «بگو دو». عباس علیه السلام گفت: «خجالت می کشم با زبانی که یک گفته ام، دو بگویم». امام علیه السلام از عقل و هوش و درایت فرزندش بسیار مسرور شد و چشمان فرزندش را بوسید. آنگاه به دخترشان زینب علیه السلام که در طرف چپ ایشان ایستاده بود، نگاه کرد. زینب علیه السلام عرض کرد: «پدر جان! آیا ما را دوست داری؟». امام علیه السلام فرمود: «آری دخترم! فرزندانم جگرگوشه هایم هستند». زینب علیه السلام عرض کرد: «پدر جان! دو محبت است که با هم در قلب مؤمن جمع نگردهد، «حب خدا» و «حب اولاد» و اگر از مهر ما گریزی نیست؛ پس عطوفت و شفقت از آن ما و محبت خالصانه از آن خدا». این سخنان هوشمندانه مهر و عاطفه امام علی علیه السلام را به فرزندانش دو چندان کرد.^۱

امام علی علیه السلام که پرورش یافته رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بود، فرزندانش را نیز بر همان اساس تربیت می کرد. آموزش و تربیتی را که قرآن و سنت برای فرزندان مقرر ساخته بود، به کار می بست و تصریح می کرد که والدین به فرزندان خود محبت کنند؛ چنانکه درباره مهرورزی به فرزندان فرمود: «مَنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ صَبَا؛^۲ هر کس فرزند کودکی داشت، کودکی کند».

چونک با کودک سر و کارم فتاد هم زبان کودکمان باید گشاد^۳

مهربانی با همسایگان

با توجه به سبک زندگی امروزی، یکی از مسائل مهم اجتماعی روابط با همسایگان است. همسایه، یکی از کسانی است که در اسلام مورد عنایت خاص واقع، و حقوق بسیار مهمی برای آنها نسبت به هم معین شده است که افراد ملزم به رعایت آن هستند. اهمیت احترام به همسایگان و تکریم حقوق آنها تا آنجاست که هر نوع

۱. حسین بن محمدتقی نوری؛ مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل؛ ج ۱۵، ص ۲۱۵.

۲. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۱۱، ص ۴۴۹.

۳. جلال الدین محمد بلخی (مولوی)؛ مثنوی معنوی؛ دفتر ۴، بیت ۲۵۷۷.

احترام به همسایه، بی‌بهره و بی‌پاداش نخواهد ماند. آیات و روایات بسیاری ما را به رعایت حقوق همسایگان سفارش کرده‌اند؛ چنان‌که امیرمؤمنان علی علیه السلام فرموده است: «اللَّهُ فِي جِيرَانِكُمْ فَإِنَّهُمْ وَصِيَّةُ نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا زَالَ يُوصِي بِهِمْ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُمْ سَيُورَثُهُمْ»^۱ خدا را در مورد همسایگان‌تان فراموش نکنید؛ زیرا پیامبر اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ پیوسته سفارش آنها را می‌کرد تا آنجا که ما گمان بردیم آنها را در زمره وارثان قرار خواهد داد.

اهمیت داشتن همسایه خوب در مکتب امام علی علیه السلام تا آنجاست که به فرزند بزرگوارش امام حسن علیه السلام چنین سفارش کرده است: «سَلُّ عَنِ الرَّفِيقِ قَبْلَ الطَّرِيقِ وَعَنِ الْجَارِ قَبْلَ الدَّارِ»^۲ پیش از راه، از همراه و پیش از خانه، از همسایه بپرس. حضرت در خطبه «همام» ضمن شمردن صفات پرهیزگاران، به زیان نرساندن به همسایه اشاره کرده و فرموده است: «وَلَا يُضَارُّ بِالْجَارِ»^۳ و همسایگان را آزار ندهد؛ چراکه دنیا، سرای حوادث و گرفتاری‌هاست. چه بسا آدمی در زندگی، نیازمند به کمک و محبت همسایه است و بدون عنایت و مهربانی او، قادر بر رفع مشکلات فردی و اجتماعی نخواهد بود. احترام متقابل و رعایت حقوق دو جانبه همسایگی، موجب می‌شود آدمی در موارد بحرانی و گرفتاری‌ها از جانب همسایه، احساس امنیت کند و با کمک او مشکلاتش را رفع نماید.^۴

مهربانی با عموم مردم

احترام به شئون مردم و حفظ حریم و شخصیت دیگران، از اصول معاشرتی در اسلام است؛ چنان‌که امیرالمؤمنین علی علیه السلام در این باره فرموده است: «رَأْسُ الْعُقُلِ بَعْدَ الْإِيمَانِ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ التَّحَبُّبُ إِلَى النَّاسِ»^۵ سرآغاز عقل و خردمندی بعد از ایمان به خدا اظهار محبت به مردم و دوستی با آنان است. از این روست که در نامه‌ای به فرماندارش

۱. محمد بن حسین شریف الرضی؛ نهج‌البلاغه؛ تصحیح صبحی صالح، نامه ۴۷.

۲. همان، نامه ۳۱.

۳. همان، خطبه ۱۹۳.

۴. زین‌العابدین قربانی لاهیجی؛ حقوق از دیدگاه نهج‌البلاغه؛ ص ۴.

۵. محمد بن علی صدوق؛ الخصال؛ ج ۱، ص ۱۵.

محمد بن ابی بکر می نویسد: «فَأَخْفِضْ لَهُمْ جَنَاحَكَ وَأَلِنْ لَهُمْ جَانِبَكَ وَأَبْسُطْ لَهُمْ وَجْهَكَ»^۱ با آنان [مردم] فروتن باش و نرمخو، و هموار و گشاده رو، و همگان را به یک چشم بنگر».

حضرت در ابتدای این سخن به او دستور داده است که با مردم فروتن و نرمخو باشد. این تعبیر به این آیه قرآنی اشاره دارد که می فرماید: «وَ أَخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»^۲ و پر و بال (عطوفت) خود را برای مؤمنانی که از تو پیروی می کنند، فرود آر؛ یعنی هم نسبت به آنها اظهار محبت کن و هم آنها را در کنف حمایت خود قرار ده. در ادامه با این دستور که «هموار و گشاده رو باش و همگان را به یک چشم بنگر»، به این تعبیر از قرآن کریم اشاره می کند: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ»^۳ به سبب رحمت الهی، در برابر مؤمنان نرم و مهربان شدی.»

امام علی علیه السلام در عهدنامه مالک اشتر نیز به او می فرماید: «وَأَشْعِرْ قَلْبَكَ الرَّحْمَةَ لِلرَّعِيَّةِ وَ الْمَحَبَّةَ لَهُمْ وَ اللَّطْفَ بِهِمْ»^۴ و مهربانی بر رعیت را برای دل خود پوششی گردان و با آنان دوستی کن و با همگان مهربان باش». واژه «أَشْعِرْ» که در اصل به معنای لباس زیرین انسان است و به طور مستقیم با تن او در تماس است، به این مطلب اشاره دارد که قلب مسئول باید با رحمت و محبت و لطف نسبت به مردمان در تماس باشد. رحمت، محبت و لطف با یکدیگر متفاوتند. رحمت، مرتبه نخستین دوستی و خوش رفتاری، و محبت درجه بالاتر و لطف، آخرین درجه است. شاید این تفاوت مراتب نسبت به موقعیت مردمان باشد؛ زیرا بعضی افراد مستحق رحمت، و بعضی دیگر که انسان های سودمندتر و مفیدتری برای دیگران و جامعه هستند، شایسته محبت هستند و آنهایی نیز که خدمت و تلاششان از همه بیشتر است، سزاوار لطف اند.^۵

۱. محمد بن حسین شریف الرضی؛ نهج البلاغه؛ تصحیح صبحی صالح؛ نامه ۲۷.

۲. شعراء: ۲۱۵.

۳. آل عمران: ۱۵۹.

۴. محمد بن حسین شریف الرضی؛ نهج البلاغه؛ تصحیح صبحی صالح؛ نامه ۵۳.

۵. ناصر مکارم شیرازی؛ پیام امام امیرالمؤمنین علیه السلام؛ ج ۱۰، ص ۳۷۸.

مهربانی با تهیدستان

فقرزدایی، یکی از مهم‌ترین دستورات دین مبین اسلام است. اسلام تنها ناظر به زندگی جاویدان آخرت نیست؛ بلکه به زندگی آبرومند این دنیا به عنوان مقدمه‌ای برای آن دنیا، اهمیت ویژه‌ای داده است تا آنجا که رسول‌خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در یکی از دعاهای روز عرفه فرموده است: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْفَقْرِ؛^۱ خدایا! از فقر به تو پناه می‌برم». امام علی^۷ نیز در توصیه به فرزندشان، محمد حنفیه، فرموده است: «يَا بُنَيَّ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكَ الْفَقْرَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنْهُ فَإِنَّ الْفَقْرَ مَنْقَصَةٌ لِلدِّينِ، مُدْهَشَةٌ لِلْعَقْلِ، دَاعِيَةٌ لِلْمَمْتِ؛^۲ فرزندم از فقر بر تو می‌ترسم. از آن به خدا پناه ببر؛ چرا که فقر دین انسان را ناقص، عقل و اندیشه او را مُشَوِّش، مردم را نسبت به او و او را نسبت به مردم بدبین می‌سازد».

امیرمؤمنان عَلَيْهِ السَّلَام، تأمین حقوق تهیدستان جامعه را از وظایف حاکمان اسلامی دانسته است و دوران زمامداری خویش نیز همواره به دنبال آن بود تا همه افراد در حالت عادی، زندگی کنند و از مواهب الهی استفاده نمایند و طعم تلخ فقر را نچشند. نقل است که روزی امام عَلَيْهِ السَّلَام پیرمردی را دید که از مردم کمک می‌خواهد. از اطرافیانش پرسید: «این مرد کیست؟». گفتند: «مردی مسیحی است که از طریق کارگری امرار معاش می‌کرد و حالا که از کار افتاده شده است، کسی او را برای کار استخدام نمی‌کند». امام عَلَيْهِ السَّلَام فرمود: «از او کار کشیدید تا پیر و ناتوان شد و اکنون او را محروم می‌سازید؟ از بیت‌المال به او انفاق و کمک کنید».^۳ امام عَلَيْهِ السَّلَام در حق او مهربانی کرد و دستور داد به امورش رسیدگی کنند. بنابراین دولت اسلامی باید برای کسانی که از کار افتاده‌اند و یا به خاطر وقوع حوادث غیرمترقبه، درآمد کافی ندارند؛ چاره‌اندیشی کند و ریشه فقر و تهیدستی را در جامعه بخشکاند. هم چنان که مردم باید با انفاق‌های واجب و مستحب، زندگی نیازمندان جامعه را تأمین کنند. از آنجا که جامعه

۱. عبدالله بن جعفر حمیری؛ قرب الإسناد؛ ص ۲۱.

۲. محمد بن حسین شریف الرضی؛ نهج البلاغه؛ تصحیح صبحی صالح؛ حکمت ۳۱۹.

۳. «مَرَّ شَيْخٌ مَكْفُوفٌ كَبِيرٌ يَسْأَلُ. فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَام: مَا هَذَا؟ فَقَالُوا: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! نَصْرَانِيٌّ. قَالَ: فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَام: اسْتَعْمَلْتُمُوهُ حَتَّى إِذَا كَبُرَ وَعَجَزَ مَنَعْتُمُوهُ؟ أَنْفَقُوا عَلَيْهِ مِنْ بَيْتِ الْمَالِ». محمد بن حسن طوسی؛ تهذیب الأحكام؛ ج ۶، ص ۲۹۳.

ایمانی بر پایهٔ محبت، پیوستگی و حفظ کرامت‌های انسانی بنا نهاده شده است، ظهور محبت ایمانی در دست‌ها و قدم‌های مؤمنان تجلی می‌یابد و با برآوردن نیازها، محبت‌ها افزون‌تر می‌گردد. با حمایت از فقرا و برآورده کردن نیاز آنان، می‌توان آنها را به بازار کار و تولید بازگرداند و بدین سان موجبات توسعه و عمران در جامعه و ایجاد مهر و محبت در جامعهٔ ایمانی را فراهم نمود.

مهربانی با یتیمان

قرآن دربارهٔ ایتام و مهرورزی نسبت به آنان فرموده است: «وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا»^۱ و غذا را در عین دوست داشتنش به مسکین و یتیم و اسیر انفاق می‌کنند». امام علی علیه السلام در لحظات آخر عمر شریفش، دربارهٔ ایتام به فرزندان و همهٔ پیروانش در طول تاریخ چنین فرمود: «اللَّهُ اللَّهُ فِي الْإِيْتَامِ فَلَا تُغَيَّبُوا أَفْوَاهَهُمْ وَلَا يَضِيعُوا بِحَضْرَتِكُمْ»^۲ خدا را خدا را در مورد یتیمان، نکنند آنها گاهی سیر و گاهی گرسنه بمانند، نکنند آنها در حضور شما در اثر عدم رسیدگی از بین بروند».

نقل است در زمان خلافت امام علی علیه السلام مردی ایرانی از همدان و حُلوان (شهری نزدیک بغداد) مقداری عسل و انجیر برای آن حضرت به کوفه آورد. امام علیه السلام همان لحظه دستور داد کودکان یتیم را بیاورند. آن حضرت سر مشک‌های عسل را برداشت و آنها را در اختیار کودکان نهاد تا از آن عسل‌ها بخورند. سپس باقی‌مانده آن را در ظرف‌هایی ریخت و میان مردم تقسیم نمود. در جواب اعتراض برخی که گفته بودند چرا حضرت اجازه داده است تا کودکان یتیم از سر ظرف‌ها بخورند، فرمود: «إِنَّ الْإِمَامَ أَبْوَالِيْتَامِي وَإِنَّمَا الْعَقُوبَةُ هَذَا بِرِعَايَةِ الْأَبَاءِ»^۳ امام، پدر یتیمان است و باید به‌عنوان پدر به فرزندان خود اجازهٔ چنین کاری را بدهد تا آنان احساس یتیمی نکنند».

رهبر معظم انقلاب مدظله‌العالی در دیدار جمعی از ایتام و کودکان بی‌سرپرست تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی علیه السلام فرمود: «بسیاری از دانشمندان، علمای بزرگ

۱. انسان: ۸.

۲. محمد بن حسین شریف الرضی؛ نهج‌البلاغه؛ تصحیح صبحی صالح؛ نامه ۴۷.

۳. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۱، ص ۴۰۶.

و شخصیت‌های برجسته تاریخ در شرایط محروم بودن از کانون گرم خانواده، رشد کردند و با تلاش، پشتکار، عزم، اراده و غیرت خود به جایگاهی رسیدند که دیگران حسرت آن را می‌خورند.^۱ ایشان با تأکید بر اینکه رنج محرومیت از داشتن پدر و مادر و سختی‌های آن دارای اجر و پاداش الهی است، به وظیفه مسئولان امر در قبال ایتم اشاره کرد و افزود: «مسئولان باید بدون هیچ‌گونه متنی و با کمال مهربانی و خیرخواهی به وظیفه خود در قبال ایتم عمل نمایند».^۲

امام علی علیه السلام در مقام مهرورزی به ایتم فرمود: «وَمَا مِنْ مُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ يَضَعُ يَدَهُ عَلَى رَأْسِ يَتِيمٍ تَرْحَمًا لَهُ إِلَّا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ مَرَّتْ يَدُهُ عَلَيْهَا حَسَنَةً»^۳ هر مرد و زن با ایمانی که از روی دلسوزی و مهر دست نوازش بر سر یتیمی بکشد، خداوند رحمان به هر تار مویی که از زیر دست او بگذرد، برایش ثواب می‌نویسد».

امام علی علیه السلام که شیر بیشه میدان جنگ بود و در میدان نبرد کسی توان مقابله با آن حضرت را نداشت، در مقابل کودک یتیم آنقدر متواضع و مهربان بود که در برابر او روی خاک می‌نشست و دست مرحمت بر سر او می‌کشید.

امید است جامعه اسلامی مان با پیروی از سخنان امیرالمؤمنین علی علیه السلام، مهر و محبت را در تمام ارکان و اجزای جامعه جاری نماید تا استعدادها در پرتو آن شکوفا شود و تمام مردمان به حقوق واقعی خود برسند.

۱. بیانات در دیدار جمعی از ایتم و کودکان بی‌سرپرست تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی علیه السلام با رهبر انقلاب؛ ۱۳/۰۹/۱۳۸۰.

<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=11683>

۲. همان.

۳. محمد بن علی صدوق؛ *ثواب الأعمال و عقاب الأعمال*؛ ص ۱۹۹.

فهرست منابع

کتاب

۱. اربلی، علی بن عیسی؛ *کشف الغمة فی معرفة الأئمة علیهم السلام*؛ چاپ اول، تبریز: بنی هاشمی، ۱۳۱۸ ق.
۲. بلخی (مولوی)، جلال‌الدین محمد؛ *مثنوی معنوی*؛ تصحیح رینولد نیکلسن؛ تهران: ناشر توس، ۱۳۷۵ ش.
۳. حر عاملی، محمد بن حسن؛ *وسائل الشیعة*؛ چاپ اول، قم، مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، ۱۴۰۹ ق.
۴. حمیری، عبدالله بن جعفر؛ *قرب الإسناد*؛ چاپ اول، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، ۱۴۱۳ ق.
۵. شریف‌الرضی، محمد بن حسین؛ *نهج‌البلاغه*؛ تصحیح صبحی صالح، [بی‌چاپ]، قم: مؤسسه دارالهجرة، [بی‌تا].
۶. صدوق، محمد بن علی؛ *الأمالی*؛ چاپ ششم، تهران: کتابچی، ۱۳۷۶ ش.
۷. _____؛ *ثواب الأعمال و عقاب الأعمال*؛ چاپ دوم، قم: دار الشریف‌الرضی للنشر، ۱۴۰۶ ق.
۸. _____؛ *الخصال*؛ چاپ اول، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۲ ش.
۹. طوسی، محمد بن حسن؛ *تهذیب الأحکام*؛ چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ ق.
۱۰. قربانی لاهیجی، زین‌العابدین؛ *حقوق از دیدگاه نهج‌البلاغه*؛ چاپ اول، قم: بنیاد نهج‌البلاغه، ۱۳۸۰ ش.
۱۱. کلینی، محمد بن یعقوب؛ *الکافی*؛ چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ ق.

۱۲. مجلسی، محمدباقر؛ بحار الانوار؛ چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۱۳. مکارم شیرازی، ناصر؛ تفسیر نمونه؛ چاپ اول، تهران: دارالکتب الإسلامیة، ۱۳۷۴ ش.
۱۴. _____؛ پیام امام امیرالمؤمنین علیه السلام؛ چاپ اول، تهران: ناشر دارالکتب الاسلامیة، ۱۳۷۵ ش.
۱۵. نوری، حسین بن محمدتقی؛ مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل؛ تصحیح مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، چاپ اول، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، ۱۴۰۸ ق.

سایت

۱۶. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی سید علی خامنه‌ای.

درآمدی بر فعالیت‌های فرهنگی امام هادی علیه السلام

حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر مصطفی آزادیان*

مقدمه

امروزه اهمیت و ضرورت انجام فعالیت‌های فرهنگی بر احدی پوشیده نیست. رسیدن به این امر مهم، نیازمند حرکتی جهادی و انقلابی است. اصلاح جامعه، بدون اصلاح فرهنگ آن میسر نخواهد بود؛ زیرا فرهنگ همانند روحی است که جامعه را به حرکت وا می‌دارد و به فعالیت‌های آن جهت می‌بخشد. فرهنگ به مجموعه‌ای از اعتقادات، باورها و ارزش‌های اخلاقی گفته می‌شود که ریشه در دین اسلام و مکتب تشیع دارد و زمینه‌ساز اعمال و رفتارهای فردی و جمعی می‌شود. فعالیت‌های فرهنگی، همان تلاش‌هایی است که برای تبیین، تبلیغ و ترویج فرهنگ اسلامی صورت می‌گیرد. برای کامیابی در رسیدن به اهداف فرهنگی، شناخت دین و راهنمایان صادق آن، یعنی پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام و روش‌های فعالیت‌های فرهنگی آنان، امری شایسته و بایسته است. اگر چه دامنه فعالیت‌های فرهنگی عصر حاضر نسبت به آن عصر بسیار گسترده‌تر و متنوع‌تر شده است، اما مبنای هر حرکت مهم فرهنگی باید ریشه در فرهنگ قرآن و سنت نبوی داشته باشد که از بنیان‌های اصیل آن، فهم روش‌های فرهنگی امامان علیهم السلام است. این نوشتار فعالیت‌های فرهنگی امام هادی علیه السلام را تبیین و بررسی می‌کند.

الف. اوضاع اجتماعی - سیاسی عصر امام هادی علیه السلام

عصر زندگی امام هادی علیه السلام، عصر اختناق و استبداد بود؛ به گونه‌ای که دولت عباسی

* دکترای ادیان و عرفان.

کوچک‌ترین حرکت نهضت علویان را بی‌رحمانه سرکوب و نابود می‌کرد. متوکل عباسی نسبت به امام علی علیه السلام و خاندانش، کینه و عداوت عجیبی داشت و اموال علاقمندان آن حضرت را مصادره می‌کرد و آنها را به قتل می‌رساند.^۱ شرایط بسیار دشوار سیاسی - امنیتی عصر امام هادی علیه السلام به‌ویژه در دوره حکومت متوکل، به‌گونه‌ای بود که آن حضرت حتی در برخی از شرایط زمانی و مکانی نمی‌توانست به راحتی به پرسش‌های شیعیان پاسخ دهد. محمد بن شرف می‌گوید: «همراه امام هادی علیه السلام در مدینه راه می‌رفتم، امام علیه السلام فرمود: آیا تو پسر شرف نیستی؟ عرض کردم: آری. آن‌گاه خواستم از حضرت پرسشی کنم، امام علیه السلام بر من پیشی گرفت و فرمود: ما در حال گذر از شاهراه هستیم و این محل برای طرح سؤال مناسب نیست».^۲ امام هادی علیه السلام با وجود این شرایط سخت، فعالیت‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی خود را متوقف نکرد و وظایف الهی خود را به صورت مخفیانه و حساب‌شده انجام می‌داد.

ب. شیوه‌های فعالیت‌های فرهنگی امام هادی علیه السلام

فعالیت‌های فرهنگی امام هادی علیه السلام را می‌توان در محورهای ذیل بیان کرد:

۱. تبیین جایگاه امامت اهل‌بیت علیهم السلام

مهم‌ترین حرکت فرهنگی امام هادی علیه السلام، تبیین مسأله امامت و تعمیق افکار شیعیان پیرامون مبحث امام‌شناسی است. یکی از نیازهای اصلی جامعه اسلامی به‌ویژه شیعیان در دوران حکومت عباسی و به‌خصوص متوکل، شناخت خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله بود. امام هادی علیه السلام همانند امام سجاد علیه السلام در قالب دعا و زیارت، به تبیین مقام امامت و جایگاه اهل‌بیت علیهم السلام پرداخت. چند دعا و زیارت‌نامه از امام هادی علیه السلام بر جای مانده است که از مشهورترین آنها، زیارت جامعه کبیره است. این زیارت که دارای سند صحیحی است، از نظر بلاغت نیز در بالاترین درجه قرار دارد. زیارت جامعه کبیره، شیعیان را از خطر افراط و تفریط حفظ کرده است؛ خطری که متوجه دو گروه شد:

۱. علی بن محمد ابن‌اثیر؛ *الکامل فی التاریخ*؛ ج ۷، ص ۵۵.

۲. محمدباقر مجلسی؛ *بحارالانوار*؛ ج ۵۰، ص ۱۷۶.

اهل غلو و دشمنان و منکران مقام ائمه علیهم‌السلام امام هادی علیه‌السلام در این زیارت مطالب ارزشمند و بنیادینی را درباره اهل بیت و امامان معصوم علیهم‌السلام بیان می‌دارد که به چند فراز آن اشاره می‌شود:

۱/۱. امامان بندگان مخلص خدا

امام هادی علیه‌السلام در این زیارت، در مقام معرفی انوار پاک ائمه اطهار علیهم‌السلام و نحوه ارتباط وجودی آنان با حضرت حق می‌فرماید:

السَّلَامُ عَلَى الدُّعَاةِ إِلَى اللَّهِ، وَالْأَوْلِيَاءِ عَلَى مَرْضَاةِ اللَّهِ، وَالْمُسْتَقَرِّينَ فِي أَمْرِ اللَّهِ، وَالتَّامِّينَ فِي مَحَبَّةِ اللَّهِ، وَالْمُخْلِصِينَ فِي تَوْحِيدِ اللَّهِ، وَالْمُظْهِرِينَ لِأَمْرِ اللَّهِ وَنَهْيِهِ، وَعِبَادِهِ الْمُكْرَمِينَ الَّذِينَ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ؛^۱ سلام بر دعوت‌کنندگان به سوی خدا و راهنمایان بر خشنودی خدا و استقرار یافتگان در امر خدا و کاملان در محبت خدا و مخلصان در توحید خدا و آشکارکنندگان امر و نهی خدا و بندگان گرامی خدا، آنان که به گفتار بر خدا پیشی نمی‌گیرند و به دستورش عمل می‌کنند و رحمت و برکات خدا بر آنان باد.

امام علیه‌السلام در این فراز تأکید دارد که امامان، بندگان مطیع خداوند هستند که در راستای تبلیغ و دعوت عموم مردم به سوی خداوند گام بر می‌دارند. آنان در این مسیر، در مدار عبودیت حرکت، و به دستورات الهی عمل می‌کنند.

۱/۲. تلاش فداکارانه و صبورانه امامان در راه تبلیغ دین

ائمه اطهار علیهم‌السلام در راه هدایت انسان‌ها، همه مشکلات را تحمل نمودند و پذیرفتند که در این راه حتی جان خود را تقدیم خدا کنند: «وَدَعَوْتُمْ إِلَى سَبِيلِهِ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ، وَبَدَلْتُمْ أَنْفُسَكُمْ فِي مَرْضَاتِهِ، وَصَبَرْتُمْ عَلَى مَا أَصَابَكُمْ فِي جَنْبِهِ،...»^۲ و مردم را با حکمت و پند نیکو به راه او دعوت کردید و جان خود را در خشنودی او نثار نمودید و بر آنچه در کنار او به شما در رسید، صبر کردید». مطابق این فراز، ائمه اطهار علیهم‌السلام با روش حکمت و موعظه حسنه و بر اساس صبر و بردباری به هدایتگری

۱. محمد بن علی صدوق؛ کتاب من لایحضره الفقیه؛ ج ۲، ص ۶۰۹.

۲. همان، ص ۲۱۶.

می‌پرداختند: «وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ»^۱.
 زیارت جامعه کبیره، مملو از مطالب ارزشمند درباره معارف اسلامی و مقام
 اهل بیت علیهم‌السلام است که شایسته است به طور مستقل به آن پرداخته شود.

۲. جهاد علمی امام هادی علیه‌السلام و تربیت شاگردان

زمان امامت امام هادی علیه‌السلام، زمان درگیری میان دو مکتب بزرگ کلامی، یعنی اشاعره
 و معتزله بود. چالش‌های میان این دو مکتب در عرصه‌های کلامی، تفسیری، حدیث
 و فقه، پیامدهای بسیاری به دنبال داشت. «اندیشه‌های سطحی و ظاهرگرایی اشاعره،
 سبب رکود علمی و عدم باز تولید مباحث عقلی و فلسفی در حوزه‌های علمی
 مسلمانان شد»^۲. طرح مباحث جدید مانند جبر و تفویض، امکان یا عدم امکان رؤیت
 خدا، جسمیت خدا، خلق قرآن، عدل الهی و جایگاه عقل در دین، از مباحث مورد
 نزاع میان اشاعره و معتزله بود.^۳ امام هادی علیه‌السلام در برابر شبهات، پرسش‌ها و مباحث
 علمی مطرح شده، تلاش‌های متعدد و متنوع زیر را انجام می‌داد:

۲/۱. تشکیل جلسات علمی و مناظره

امام هادی علیه‌السلام برای تبیین اندیشه صحیح و ناب اسلامی و نقد و بررسی آرای
 اندیشمندان و به‌خصوص رهبران فکری اشاعره و معتزله، مناظراتی را ترتیب می‌داد
 و با استدلال‌های روشن و قاطع بطلان نظریه جبر و نظریه جسم داشتن خدا را اثبات
 می‌کرد.^۴

۲/۲. تألیف اثر

امام هادی علیه‌السلام در پاسخ به پرسش‌های مردم اهواز درباره جبر و تفویض، رساله‌ای
 مفصل نوشت و با بیانی روشن و استدلالی قاطع نظریه صحیح «لا جبر و لا تفویض

۱. سجده: ۲۴: «و از آنان امامان (و پیشوایانی) قرار دادیم که به فرمان ما (مردم را) هدایت می‌کردند؛

چون شکیبایی نمودند و به آیات ما یقین داشتند».

۲. حمید احمدی؛ تاریخ امامان شیعه علیهم‌السلام؛ ص ۲۳۴.

۳. همان.

۴. مهدی پیشوایی؛ سیره پیشوایان؛ ص ۶۰۱.

بل امر بین الامرین» را اثبات کرد.^۱

۲/۳. تربیت شاگردان و تألیف کتاب توسط آنان

عصر امام هادی علیه السلام را می توان عصر انقلاب فرهنگی شیعه از نظر تألیف کتاب دانست. در این زمان اصحاب و شاگردان امام علیه السلام، ۴۲۹ کتاب نوشته اند. شیخ طوسی رحمته الله تعداد شاگردان آن حضرت را در زمینه های مختلف علوم اسلامی، ۱۸۵ نفر می داند.^۲ شاگردانی مانند احمد بن محمد خالد برقی که افزون بر کتاب *المحاسن*، ۱۱۹ عنوان کتاب دارد یا محمد بن علی بن سعید که ۱۷ کتاب نوشته است و ...^۳

۳. بیان احکام الهی

یکی از روش های امام هادی علیه السلام برای تبیین احکام اسلامی و اثبات برتری مکتب امامیه، پاسخ به پرسش های خلیفه و علمای دربار بود که به دو نمونه اشاره می شود:

اول: در زمان متوکل، مرد نصرانی در زمه با زن مسلمانی مرتکب خطا شد. قرار شد بر او حد جاری سازند و او را بکشند که مرد نصرانی مسلمان شد. یحیی بن اکثم، قاضی القضاات مانع قتل او شد و گفت: «الاسلامُ یَجِبُ ما قَبْلَهُ؛ ایمان شرک و گناه او را نابود ساخت، پس حد و قتل بر او جاری نیست». متوکل مسأله را به امام هادی علیه السلام ارجاع داد. امام علیه السلام در جواب نوشت: «به او تازیانه بزنید تا بمیرد»، ولی یحیی بن اکثم مانع شد و بقیه فقها نیز گفتند این حکم، نه در قرآن است و نه در سنت پیامبر صلی الله علیه و آله. امام علیه السلام در نامه دیگری نوشت که این حکم از آیه «فَلَمْ يَكُنْ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا»^۴ استفاده می شود. مطابق این آیه مجرم و گناهکاری که پس از اثبات جرم و مشاهده مجازات و کیفر اظهار ایمان کند، نفعی برای تخفیف کیفر عذاب ندارد. ایمان باید پیش از آن باشد.^۵

۱. حسن بن علی ابن شعبه حرانی؛ *تحف العقول*؛ ص ۴۷۵ - ۴۵۸.

۲. محمد بن حسن طوسی؛ *الرجال*؛ ص ۴۰۹ - ۴۲۹.

۳. علی اکبر حسینی؛ *تاریخ تحلیلی و سیاسی اسلام*؛ ج ۲، ص ۲۶۱ و ۲۶۲.

۴. غافر: ۸۵: «اما هنگامی که عذاب ما را مشاهده کردند، ایمان شان برای آنها سودی نداشت».

۵. علی اکبر حسینی؛ *تاریخ تحلیلی و سیاسی اسلام*؛ ص ۲۶۵.

دوم: زمانی متوکل بیمار شد و نذر کرد اگر شفا یابد، تعداد کثیری دینار در راه خدا صدقه دهد. وقتی بهبود یافت، از فقها پرسید چند دینار باید صدقه دهد تا کثیر محسوب شود؟ فقها فتاوی مختلفی دادند. متوکل مسأله را از امام هادی علیه السلام پرسید. امام علیه السلام پاسخ داد که باید ۸۳ دینار بپردازد. فقها از این فتوا تعجب کردند و به متوکل خواستند که از امام علیه السلام بپرسد این فتوا را بر چه اساسی داده است؟ حضرت علیه السلام در پاسخ فرمود: «خداوند در قرآن می‌فرماید: لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ؛^۱ و همه خاندان ما روایت کرده‌اند که جنگ‌ها و سریه‌های زمان پیامبر صلی الله علیه و آله، ۸۳ جنگ بوده است.»^۲

۴. نهادینه‌سازی باورها و ارزش‌های دینی

امام هادی علیه السلام با استفاده از همه موقعیت‌ها، می‌کوشید فرهنگ دینی را میان مردم ترویج و به استحکام و درونی‌سازی آن بپردازد که به چند مورد آن اشاره می‌شود:

۱/۴. مخالفت با هر گونه انحرافات فکری و عملی

امام هادی علیه السلام در راستای کارهای فرهنگی خود، با افکار و مکاتب انحرافی به‌ویژه اهل غلو به مبارزه شدید پرداخت. اهل غلو، دارای افکار و اعتقادات باطل بودند و می‌کوشیدند دیگران را به انحراف بکشانند. آنها از یک سو مقام امام علیه السلام را تا حد الوهیت و حلول بالا می‌بردند و از سوی دیگر با ادعای نبوت و نیابت از امام علیه السلام، سبب رواج خرافات، بدعت، اباحیگری و آزادی شهوات و هوا و هوس می‌شدند. برخی از غالیان، فرایض را انکار و محرمات را مباح و حلال می‌دانستند. امام هادی علیه السلام در مخالفت با غالیان به دو شیوه مبارزه کرد: مبارزه منفی و مبارزه مثبت. امام علیه السلام در مبارزه منفی، غالیان را لعن کرد، عقاید آنان را بدعت و باطل شمرد، خون‌شان را هدر و دستور مرگ آنان را صادر فرمود.^۳ در مبارزه مثبت نیز به تبیین دیدگاه درست درباره اهل‌بیت و مقام امامان علیهم السلام پرداخت و با ارائه زیارت جامعه

۱. توبه: ۲۵: خداوند شما را در جاهای زیادی یاری کرد».

۲. مهدی پیشوایی؛ سیره پیشوایان؛ ص ۶۰۰.

۳. محمد بن حسن طوسی؛ اختیار معرفه الرجال؛ ص ۵۱۹ و ۵۲۰.

کبیره و نیز سخنان ارزشمند دیگر مقام واقعی امامان علیهم‌السلام را تبیین نمود و خط بطلانی بر مدعیان دروغین کشید.

در مباحث فرهنگی، شناخت حد و مرزهای دقیق دینی و تشخیص انحراف‌ها بسیار مهم و حائز اهمیت است؛ از این رو باید حساب‌شده و با دقت عقاید و افکار خود را مورد ارزیابی قرار داد تا گرفتار افراد و تشکل‌های تقلبی نشد. برای این منظور باید ارتباط خوب و قوی با علمای راستین و مراجع عظام تقلید و روحانیت معزز برقرار کرد و درباره اعتقادات و اصول اساسی و سبک زندگی مؤمنانه به آنان مراجعه نمود؛ چنان‌که عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام به خدمت حضرت هادی علیه‌السلام رسید و دین و اعتقاداتش در زمینه اصول و فروع دین را بر حضرت عرضه داشت تا از صحت آنها اطمینان حاصل کند. امام هادی علیه‌السلام در تأیید اعتقادات و دین او فرمود: «ای ابالقاسم! به خدا سوگند این است دین خدا که آن را برای بندگانش پسندیده است، بر همین عقیده ثابت باش که خداوند تو را به همین طریق در زندگی دنیا و آخرت پایدار بدارد».^۱

۴/۲. تأسیس سازمان وکالت و عنایت ویژه به تحکیم فرهنگ دینی در میان شیعیان

شرایط امنیتی - سیاسی دوران امام هادی علیه‌السلام موجب شد ایشان برای برقراری ارتباط با شیعیان همانند پدر بزرگوارشان امام جواد علیه‌السلام، به سازمان وکالت و تعیین کارگزاران ادامه دهد. هدف از تأسیس سازمان وکالت، افزون بر جمع‌آوری اموال و حفظ وحدت میان شیعیان، رسیدگی به امور فرهنگی، عقیدتی و اخلاقی شیعیان بود. برای مثال هنگامی که امام هادی علیه‌السلام وکیل خود را به شیعیان بغداد، مدائن و اطراف آن معرفی کرد، نامه‌ای همراه او برای پیروان خود فرستاد و آنان را به حفظ فرهنگ اسلامی و مواظبت از عقاید دینی و پایبندی به ارزش‌های اخلاقی توصیه کرد. امام علیه‌السلام به درستی می‌دانست که تنها راه حفظ شیعیان از خطر افکار انحرافی و یا التقاطی و یا خطر پیوستن به گروه‌های مخالف، پاسداری و صیانت از فرهنگ قویم دینی است. امام در این نامه می‌نویسد:

نزد شما خدا را بر این عافیت و منت دیرینش سپاس می‌گویم، و بر پیامبر و آتش بهترین صلوات، و کاملترین رحمت و رأفت او را می‌فرستم، من ابوعلی بن راشد را

۱. محمد بن علی صدوق؛ الامالی؛ ترجمه محمدباقر کمره‌ای؛ ص ۳۰۵.

به جای حسین بن عبدربه، و وکلای پیشینم نصب کردم، ابن راشد نزد من منزلت او را دارد، او را بر همه آنچه وکلای پیشینم مأمور بودند گماشتم، تا حق مرا دریافت کند، من او را برای شما پسندیدم، و بر دیگران مقدمش داشتم، زیرا شایستگی آن را دارد. رحمت خدا بر شما باد! در پرداخت حقوق، [و ارجاع امور] به او و به من رو آورید، ... به اطاعت خدا شتاب بگیرید، و اموال خود را حلال کنید، و خونتان را حفظ کنید، «و در راه نیکی و تقوا به هم یاری رسانید»، «و تقوای الهی پیشه کنید، باشد که مشمول رحمت او شوید»، «و همگی به ریسمان خدا چنگ زنید»، و «جز به آیین اسلام از دنیا نروید». اطاعت از او اطاعت از من، و معصیت او معصیت من است، ملازم راه خدا باشید تا پاداشتان دهد، و از فضل خود بر شما بیفزاید، که خدا گشایشگر، کریم، بخشنده، و بر بندگان خود مهربان است، ما و شما در پناه خدا.^۱

امام هادی علیه السلام در این نامه کوتاه، ضمن معرفی وکیل خود، به امور اعتقادی و اخلاقی شیعیان اهتمام ورزید و درصدد بود که با عنایت به قرآن کریم، مباحث مهمی را به مردم یادآوری کند تا در پناه قرآن حیات فردی و جمعی خویش را به سوی سعادت رهنمون سازند. بندهای مهم نامه امام علیه السلام بدین قرار است:

الف. تأکید بر حرکت در مسیر الهی: امام علیه السلام درباره امور اعتقادی تأکید دارند شیعیان تنها در مسیری حرکت کنند که امام علیه السلام آن را به آنها نشان داده است و به خدا اطمینان و اتکا داشته و به رحمت واسعه او امیدوار باشند؛ زیرا خداوند بخشنده، کریم، سخاوتمند و رحیم است و از فضل خود وضع بندگان را بهبود خواهد بخشید.

ب. یاری رساندن به یکدیگر در راه نیکوکاری: امام علیه السلام با اشاره به آیه «وَتَعَاوَنُوا عَلَيَّ الْبِرِّ وَالتَّقْوَى»^۲ یادآور می‌شود که شیعیان مطابق فرهنگ قرآنی، باید در امور اجتماعی - سیاسی و انجام کارهای نیک اخلاقی و دینی تعاون داشته باشند و همدلانه درصدد رفع مشکلات فرهنگی، اخلاقی و مادی یکدیگر برآیند. کمک‌رسانی به برادران و

۱. محمد بن حسن طوسی؛ اختیار معرفة الرجال؛ ج ۲، ص ۸۰۰، ح ۹۹۲؛ محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۵۰، ص ۲۲۳، ح ۱۱.
۲. مائده: ۲.

خواهران مؤمن و هموطن، از کارهای نیکی است که مورد سفارش دین و بزرگان ماست و انصافاً مردم نجیب ایران اسلامی در این گونه موارد به زیبایی می‌درخشند؛ مانند یاری رساندن به زلزله‌زدگان کرمانشاه، سیل لرستان و خوزستان و اخیراً در بیماری کرونا.

ج. **تقوا** مایه جلب رحمت الهی: امام علیه‌السلام بر اساس آیه «**وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ**»^۱ تأکید دارد که انسان باید در مناسبات و روابط فردی و جمعی، تقوای الهی را مد نظر داشته باشد. تقوا، معیار ارزش‌های اخلاقی و دینی است و شامل حوزه‌های فردی، اجتماعی و سیاسی می‌شود.

د. **حفظ وحدت و یکپارچگی**: امام علیه‌السلام بر اساس آیه شریفه «**وَ اغْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعاً وَ لَا تَفَرَّقُوا**»^۲ بر وحدت شیعیان تأکید دارند و برای حفظ وحدت میان شیعیان، اطاعت از وکیل خود را همچون اطاعت از خود و نافرمانی از او را همچون نافرمانی از خود می‌داند.

این درس بزرگی برای همه شیعیان در طول تاریخ است که در حفظ وحدت و اطاعت از نایبان امامان معصوم علیهم‌السلام، منسجم و مستحکم باشند. امروز به برکت انقلاب اسلامی، یکی از شاگردان مکتب اهل بیت علیهم‌السلام حضرت آیت‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی هدایت و رهبری امت اسلامی را بر عهده دارد؛ از این رو بر همه مسلمانان واجب است که از اوامر ایشان اطاعت کنند و با همبستگی و وحدت به سوی فتح اهداف عالی و تمدن نوین اسلامی گام بردارند.

هـ. **توجه به عاقبت‌بخیری**: امام علیه‌السلام با اشاره به آیه «**وَ لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ**»^۳ شیعیان را به کوشش برای رسیدن به حسن عاقبت توجه می‌دهد. علامه طباطبایی رحمته‌الله در ذیل این آیه شریفه تأکید دارد که انسان در زندگی دنیوی خود باید همواره ملازم با اسلام باشد و مطابق برنامه‌های اسلام زندگی کند تا مرگش نیز در حال اسلام واقع شود.^۴ در واقع اگر چه زمان و مکان مردن به دست ما نیست، ولی می‌توانیم زمینه

۱. حجرات: ۱۰.

۲. آل‌عمران: ۱۰۳.

۳. آل‌عمران: ۱۰۲: «و از دنیا نروید، مگر اینکه مسلمان باشید! (باید گوهر ایمان را تا پایان عمر حفظ کنید)».

۴. سید محمدحسین طباطبایی؛ *المیزان فی تفسیر القرآن*؛ ترجمه محمدباقر موسوی؛ ج ۱، ص ۴۶۱.

حُسنِ عاقبت خود را از طریق عقیده و عمل درست، دعا و دوری از گناه فراهم کنیم.

فهرست منابع

۱. ابن اثیر، علی بن محمد؛ *الکامل فی التاریخ*؛ بیروت: دار صادر، ۱۳۹۹ ق.
۲. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی؛ *تحف العقول*؛ تصحیح علی اکبر غفاری؛ چاپ دوم، قم: جامعه مدرسین؛ ۱۴۰۴ ق.
۳. احمدی، حمید؛ *تاریخ امامان شیعه علیهم السلام*؛ چاپ نهم، قم: نشر معارف، ۱۳۹۱ ش.
۴. پیشوایی، مهدی؛ *سیره پیشوایان*؛ چاپ اول، قم: مؤسسه امام صادق علیه السلام، ۱۳۷۲ ش.
۵. حسنی، علی اکبر؛ *تاریخ تحلیلی و سیاسی اسلام*؛ چاپ پنجم، تهران: نشر دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۲ ش.
۶. صدوق، محمد بن علی؛ *الامالی*؛ ترجمه محمدباقر کمره‌ای؛ چاپ ششم، تهران: کتابچی، ۱۳۷۶ ش.
۷. _____؛ *کتاب من لایحضره الفقیه*؛ تصحیح علی اکبر غفاری؛ چاپ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳ ق.
۸. طباطبایی، سید محمدحسین؛ *المیزان فی تفسیر القرآن*؛ ترجمه محمدباقر موسوی؛ چاپ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴ ش.
۹. طوسی، محمد بن حسن؛ *اختیار معرفه الرجال (رجال الکشی)*؛ تحقیق محمدتقی فاضل میبدی و سید ابوالفضل موسویان؛ تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۲ ش.
۱۰. _____؛ *الرجال*؛ تصحیح و تعلیق سید محمدصادق بحرالعلوم؛ چاپ اول، نجف: المطبعة الحیدریه، ۱۳۸۱ ق.
۱۱. مجلسی، محمدباقر؛ *بحارالانوار*؛ چاپ دوم، تهران: المكتبة الاسلامیة، ۱۳۹۵ ق.

دشمن شناسی و مقابله با حربه‌های دشمن

حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر ناصر رفیعی محمدی*

مقدمه

دشمن شناسی و شناخت شیوه‌های دشمنی، یکی دیگر از عوامل رشد و تعالی آدمی است چرا که دشمن، مانع جدی برای رشد آدمی است. شیطان، دشمن همیشگی آدمی است. قرآن از شیطان و پیروانش به عنوان «حزب شیطان» یاد کرده و فرموده است: «اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنْسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ»^۱ شیطان بر آنها چیره شده و خدا را از یادشان برده است. آنها حزب شیطان‌اند. آگاه باش که حزب شیطان، همان زیانکاران‌اند. دشمن می‌کوشد انسان را به رکود و سقوط بکشاند و مانع رشد او شود. امروزه نیز صاحبان قدرت در دنیا به اسم حقوق بشر، قتل و غارت می‌کنند و به اسم توسعه و پیشرفت، به ترویج فساد و فحشا کمک می‌کنند.

۱. دشمن شناسی از منظر آیات و روایات

قرآن کریم، واژه «عدو» به معنی دشمن را در چهار مورد به کار برده است:
- شیطان؛ «إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ»^۲ در حقیقت، شیطان دشمن شماست. این دشمن سوگند یاد کرده است که همه بنی آدم به جز مخلصین، یعنی پاک‌شدگان را گمراه

* عضو هیئت علمی جامعه المصطفی و مبلغ نخبه دفتر تبلیغات اسلامی.

۱. مجادله: ۱۹.

۲. فاطر: ۶.

می‌کند: «پس به عزت تو سوگند! که همگی را قطعاً به بیراهه می‌برم، مگر آن بندگان که برای تو خالص شده‌اند».^۱

- **کافران؛** «...إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا»^۲ ... همانا کافران پیوسته برای شما دشمن آشکارند». مراد آیه، کافران حربی و کسانی هستند که در راستای گمراهی جامعه اسلامی تلاش می‌کنند، نه کفاری که بی‌آزارند.

- **یهود؛** «لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودُ»^۳ مسلماً یهودیان را دشمن‌ترین مردم نسبت به مؤمنان خواهی یافت». مراد از این آیه نیز به طور حتم یهودیان بی‌آزاری که تهدید و خطری برای مسلمانان ندارند، نیستند.

- **منافقان؛** «...هُمْ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ»^۴... [منافقان] خودشان دشمن‌اند؛ پس از آنان بپرهیز». اگر انسان دشمن را شناسد، خیلی راحت از او ضربه می‌خورد و در معرض سقوط قرار می‌گیرد؛ به‌ویژه اگر دشمنش را دوست خود بپندارد. از این روست که قرآن می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ»^۵ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! دشمن من و دشمن خودتان را به دوستی بر مگیرید».

الف. خطر دشمن پنهان

به طور کلی، دو نوع دشمن وجود دارد:

۱. آن‌که آشکارا دشمنی می‌کند که تشخیص دشمنی او نیز دشوار نیست. امام حسن عسکری علیه السلام درباره چنین دشمنی فرموده است: «أَضْعَفُ الْأَعْدَاءِ كَيْدًا مَنْ أَظْهَرَ عَدَاوَتَهُ»^۶ ضعیف‌ترین دشمن در مکر و حيله، کسی است که دشمنی‌اش را آشکار کرده است».
۲. آن‌که در دشمنی مخفی‌کاری می‌کند و تشخیص دشمنی و روش‌های او دشوار است. چنین دشمنی خطرناک‌تر از دشمن قبلی است. امام علی علیه السلام فرموده است:

۱. ص: ۸۲ - ۸۳؛ نیز ر.ک: اعراف: ۱۶ - ۱۷؛ حجر: ۳۹ - ۴۰؛ اسراء: ۶۲.

۲. نساء: ۱۰۱.

۳. مائده: ۸۲.

۴. منافقون: ۴.

۵. ممتحنه: ۱.

۶. حسین حلوانی؛ نزهة الناظر و تنبيه الخاطر؛ ص ۱۴۵.

«أَكْبَرُ الْأَعْدَاءِ أَحْفَاهُمْ مَكِيدَةٌ»^۱ بزرگ‌ترین دشمنان کسی است که مخفی‌ترین مکر و حيله را دارد». از همین روست که خطر منافق، بیشتر از خطر کافر است؛ زیرا منافق، اهل ظاهرسازی و مخفی‌کاری است؛ در حالی که در باطن دشمن است. مقام معظم رهبری مدظله‌العالی در ابتدای ریاست‌جمهوری «ترامپ» بر آمریکا، او را با «اوباما» رئیس‌جمهور پیشین مقایسه کرد و فرمود:

چهره نفاق [همین است]؛ همان دستکش مخملینی که روی پنجه آهنی کشیده شده بود ... ما از این آقایی که تازه آمده، متشکریم؛ تشکر ما به‌خاطر این است که زحمت ما را کم کرد و چهره واقعی آمریکا را نشان داد. کاری که ما در طول سی و چند سال [درباره] فساد سیاسی، فساد اقتصادی، فساد اخلاقی، فساد اجتماعی در دستگاه حاکمه آمریکا دائم می‌گفتیم، این آقا آمد در دوره انتخابات و بعد از انتخابات، این را علنی و عریان کرد.^۲

ب. کار علی علیه السلام سخت‌تر از کار پیامبر صلی الله علیه و آله

غالب دشمنی‌ها و جنگ‌ها با رسول اکرم صلی الله علیه و آله از سوی مشرکان و کافران بود؛ مانند ابوسفیان که در جنگ احد آشکارا شعار داد: «أَعْلُ هَيْلٌ، بَتُّ هَيْلٍ سِرَافِرَازِ بَادَا!» و آن حضرت در پاسخ فرمود: «اللَّهُ أَعْلَى وَأَجَلُّ»^۳ خداوند بالاتر و والاتر است». امام علی علیه السلام با کسانی می‌جنگید که مسلمان و اهل نماز بودند. در جنگ جمل افرادی مانند عایشه، همسر پیامبر صلی الله علیه و آله و طلحه و زبیر، اصحاب بزرگ رسول‌خدا صلی الله علیه و آله در جبهه مخالف امام علی علیه السلام حضور داشتند و حتی نماز جماعت نیز بر پا می‌کردند. عبدالله بن زبیر، امام جماعت آنها بود و کعب بن سور، عالم و مفسر بزرگ قرآن که رئیس قبیله ازد بود و توسط خلیفه دوم بر منصب قضاوت بصره نشسته بود، پیشاپیش لشکر دشمن حرکت می‌کرد و مهار شتر عایشه را به دست داشت و می‌گفت: «ای گروه مردمان! از عایشه حمایت کنید؛ چرا که او نماز شما و روزه شماست»^۴ و

۱. علی لثی واسطی؛ عیون الحکم و المواعظ؛ ص ۱۲۶.

۲. بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار با فرماندهان و پرسنل نیروی هوایی در تاریخ ۱۳۹۵/۱۱/۱۹
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=35567>

۳. محمد بن مسعود العیاشی؛ تفسیر العیاشی؛ ج ۱، ص ۲۰۱.

۴. محمدباقر مجلسی؛ بحار الانوار؛ ج ۳۲، ص ۳۵۲.

چنین دعا می‌کرد: «پروردگارا! اگر می‌خواهی خون‌ها را محفوظ بداری و آتش فتنه را خاموش کنی، علی را بکش!»^۱

جنگ با مسلمانان، بسیار سخت‌تر و پیچیده‌تر از جنگ با کفار مشرک است؛ همچنان‌که کارزار با کسانی که قرآن را بر سر نیزه‌ها بالا می‌برند، دشوارتر از کارزار با کسانی است که بت‌ها را بلند می‌کنند.^۲ امام علی علیه السلام در نقد وقایع جنگ صفین، قرآن ظاهر را مجموعه خطوطی بین دو جلد معرفی کرده است که ترجمه و تفسیر توسط اهل قرآن نیاز دارد:

هَذَا الْقُرْآنُ إِنَّمَا هُوَ حَظٌّ مَسْطُورٌ بَيْنَ الدَّفْتَيْنِ لَا يَنْطِقُ بِلِسَانٍ وَلَا بُدَّ لَهُ مِنْ تَرْجُمَانٍ وَإِنَّمَا يَنْطِقُ عَنْهُ الرَّجَالُ؛^۳ این قرآن [که دشمنان بر سر نیزه کرده‌اند]، خطی است نوشته شده که میان دو جلد پنهان است. زبان ندارد تا سخن گوید و نیازمند به کسی است که آن را ترجمه [و تفسیر] کند و همانا انسان‌ها می‌توانند از آن سخن گویند.

۲. حرب‌های دشمنان

دشمنان برای آنکه مانع رشد مؤمنان شوند و آنها را به سقوط و انحطاط بکشانند، از حرب‌های گوناگونی استفاده می‌کنند. این حرب‌ها عبارت‌اند از:

الف. سرمایه‌گذاری برای انحطاط

قرآن اولین حرب‌ه دشمن را این‌گونه بیان می‌کند: «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ؛^۴ بی‌گمان کسانی که کفر ورزیدند، اموال خود را خرج می‌کنند تا [مردم را] از راه خدا باز دارند». راه مقابله با این حرب‌ه، انفاق در راه خداست: «أَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ؛^۵ [ای متقین!] در راه خدا انفاق کنید». برای مثال با احیای فرهنگ وقف در امور مختلف از جمله چاپ و نشر کتاب‌های هدایت‌بخش می‌توان در تبلیغ و ترویج

۱. محمد بن محمد مفید؛ *الجمال والنصرة لسيد العترة في حرب البصرة*؛ ص ۳۴۸.

۲. ر.ک: محمد بن حسین شریف الرضی؛ *نهج البلاغة*؛ تصحیح صبحی صالح؛ خطبه ۱۲۲.

۳. همان، خطبه ۱۲۵.

۴. انفال: ۳۶.

۵. بقره: ۱۹۵.

آیین تشیع و اسلام راستین خیلی مؤثر بود.

نمونه‌هایی از سرمایه‌گذاری دشمنان

۱. هزینه منافقان در مسجد ضرار

منافقان مدینه به بهانه اینکه بیماران و گرفتاران امکان حضور در مسجد رسول خدا ﷺ را ندارند، مسجدی به نام «ضرار» ساختند که حتی زنان‌شان برای ساخت این مسجد طلاهایشان را فروختند و ابوعامر پدر حنظله، مرد شماره دو منافقین، تمام ثروتش را برای ساخت این مسجد هزینه کرد. قرآن نیت شوم آنان را این‌گونه بر ملا کرد:

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِزْوَاجًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلِيُخَلِّفُنَّ إِنَّ أَرْضَنَا لِلْحُسْنَى وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ^۱ و آنهایی که

مسجدی اختیار کردند که مایه زیان و کفر و پراکندگی میان مؤمنان، و نیز کمینگاهی است برای کسی که قبلاً با خدا و پیامبر او به جنگ برخاسته بود و سخت سوگند یاد می‌کنند که جز نیکی قصدی نداشتیم. و [لی] خدا گواهی می‌دهد که آنان قطعاً دروغگو هستند.

با نزول این آیه، رسول‌خدا دستور داد آن مسجد را ویران کنند.^۲ اکنون نیز بسیاری از کسانی که با ساخت مسجد یا پرداخت هزینه‌های هیئات و مجالس مذهبی می‌کوشند تا در میان مردم تفرقه ایجاد کنند.

۲. هزینه در جعل احادیث

پس از رحلت رسول‌خدا ﷺ، دشمن اقدام به جعل احادیث کرد تا به دین و دینداران ضربه بزند. برای مثال معاویه از سمرة بن جندب خواست تا در ازای دریافت صد هزار درهم روایتی را جعل کند که آیات ۲۰۴ و ۲۰۵ سوره بقره درباره امام علی عليه السلام و آیه ۲۰۷ این سوره درباره عبدالرحمن بن ملجم مرادی نازل شده است. سمرة بن جندب به مبلغ پیشنهادی معاویه راضی نشد تا اینکه مبلغ به چهار هزار

۱. توبه: ۱۰۷.

۲. علی بن ابراهیم قمی؛ تفسیر القمی؛ ج ۱، ص ۳۰۵.

درهم رسید و او روایت را جعل کرد؛^۱ این در حالی است که آیه ۲۰۷ سوره بقره در شب لیلة المبیت، در منزلت امیرالمؤمنین علیه السلام نازل شد که حضرت با به خطر انداختن جان خود و خوابیدن در بستر پیامبر صلی الله علیه و آله، جان آن حضرت را حفظ کرد.^۲

۳. هزینه‌های وهابیان

اکنون «وهابیت» که با حمایت آل سعود، بر تمامی شبه‌جزیره عربستان تسلط پیدا کرد، برای ترویج افکار انحرافی‌شان سرمایه‌گذاری‌های کلانی را در بسیاری از کشورهای آسیایی، آفریقایی و حتی اروپایی کرده‌اند. گفته می‌شود دولت سعودی سالانه ۸۷ میلیارد دلار برای تبلیغ وهابیت در جهان هزینه می‌کند؛^۳ مانند ساخت هزاران مسجد و حوزه علمیه در کشورهای پاکستان و افغانستان با بهترین امکانات که موجب افزایش آمار پیروان این فرقه شده است.^۴

۴. هزینه نظام سلطه جهانی

کشورهای غربی و نظام سلطه جهانی نیز با صرف میلیاردها دلار برای صدها شبکه ماهواره‌ای و هزاران پایگاه اینترنتی و بهره‌گیری از فضای سایبری، درصدد تخریب پایه‌های ایمان و اعتقاد مسلمانان به‌ویژه نسل جوان هستند؛ زیرا می‌دانند با جنگ نظامی نمی‌توانند به اهداف شوم‌شان برسند؛ چنان‌که در جنگ ایران و عراق، سوریه و یمن نتوانستند حریف حزب‌الله و انصارالله شوند.

ب. ترویج فرهنگ ابتدال

ترویج و گسترش فرهنگ ابتدال به‌ویژه در میان جوانان، حربه دیگری است که از طریق رسانه‌های گوناگون انجام می‌شود. برای مثال در سال ۱۳۹۸ حدود ۱۷۶ میلیون خط تلفن همراه در دست مردم کشور ماست که از این تعداد، ۱۱۵ میلیون خط فعال

۱. عبدالحمید بن هبة الله ابن ابی‌الحدید؛ شرح نهج‌البلاغه؛ ج ۴، ص ۷۳.

۲. ر.ک: فرات بن ابراهیم کوفی؛ تفسیر فرات کوفی؛ ص ۶۵.

۳. خبرگزاری جمهوری اسلامی؛ «هزینه ۸۷ میلیارد دلاری آل سعود برای ترویج وهابیت با همدستی حاکمان اروپایی»؛ ۱۳۹۴/۰۹/۰۷، کد خبر: ۸۱۸۵۷۰۷۲.

<https://www.irna.ir/news/81857072>

۴. روزنامه کیهان؛ «طلاب فقیر ثروتمند»؛ ۱۳۹۷/۰۷/۰۱، شماره ۲۲۰۰۷.

هستند؛^۱ یعنی حدود ۳۵ میلیون بیشتر از جمعیت ایران. چه بسیار جوانان و نوجوانانی که از طریق این گوشی‌ها به مبتدل‌ترین عکس‌ها و فیلم‌ها دسترسی دارند. بهترین راه مقابله، ترویج فرهنگ معنویت و تقویت حس دینی با استفاده از همان ابزاری است که دشمن به کار می‌گیرد و نیز بهره‌مندی از شیوه‌های سنتی مانند مجالس روضه و منبر است که پاتک‌های قوی در برابر هجوم فرهنگی دشمنان است؛ چنان‌که در لبنان علی‌رغم وجود فرهنگ مبتذل جوانان رشید حزب‌الله با ایمان استوار به مقابله با دشمن پرداخته‌اند.

ترویج رقص و آواز در مدینه

در دوران حکومت بنی‌امیه، اشرافی‌گری و تجمل‌گرایی در جهان اسلام رواج پیدا کرد و افراد راحت‌طلب در رقابت با یکدیگر، غلامان و کنیزان به‌ویژه کنیزکان آوازه‌خوان می‌خریدند. ابوالفرج اصفهانی در کتاب *الآغانی* یعنی موسیقی، درباره انحطاط اخلاقی جوامع اسلامی و به‌ویژه شهر مدینه در زمان امام سجاد علیه السلام می‌نویسد: «وقتی یزید بن عبدالملک، کنیز آوازه‌خوانی به نام سلامة‌القس را از اربابش به ۲۰ هزار دینار خرید، مردم مدینه برای خداحافظی و بدرقه او بیرون رفتند. آن کنیز در میان آنها ایستاد و برایشان شعری را با آواز حزین خواند و مردم پشت سر او گریه و زاری می‌کردند».^۲

امام سجاد علیه السلام برابر این جریان فاسد و ویرانگر ساکت نشست و برای احیای فرهنگ اسلام راستین، افزون بر سیره عملی و اخلاقی متعالی‌اش، به ارائه موعظه و ارشاد در غالب دعای صحیفه سجادیه پرداخت و با تربیت عالمان فرهیخته و عارفان اهل طهارت، حوزه درسی بر پا نمود و شاگردانی چون ابوحمزه ثمالی و طاووس یمانی را تعلیم و تربیت نمود^۳ تا آنجا که شاگردان آن حضرت را بیش از ۲۷۰ نفر ذکر

۱. خبرگزاری جمهوری اسلامی؛ « ۱۷۶ میلیون خط تلفن همراه با بیش از ۱۱۵ میلیون کاربر فعال در کشور»؛ ۱۳۹۸/۰۶/۳۱، کد خبر: ۸۳۴۸۶۰۸۶

<https://www.irna.ir/news/83486086>

۲. علی بن حسین ابوالفرج اصفهانی؛ *الآغانی*؛ ج ۸، ص ۳۴۲.

۳. باقر شریف قرشی؛ *تحلیلی از زندگانی امام سجاد علیه السلام*؛ ج ۲، ص ۷۰۶ و ۷۰۷.

کرده‌اند.^۱

دشواری دینداری در عصر حاضر

فرهنگ ابتذال در هیچ عصری به اندازه زمان حاضر در جامعه جهانی ترویج نداشته است؛ به طوری که بی‌بندوباری جنسی در دنیا بیداد می‌کند و حتی همجنس‌بازی در بسیاری از کشورها صورت قانونی پیدا کرده است. این زمان، بهترین مصداق این سخن رسول خدا ﷺ است که فرمود: «يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ الصَّابِرُ مِنْهُمْ عَلَى دِينِهِ كَالْقَابِضِ عَلَى الْجُمْرِ»^۲ زمانی بر مردم خواهد آمد که صبر نمودن بر دین، همانند در دست گرفتن آتش گداخته است».

اکنون زنگ خطر به صدا در آمده است؛ چه بسیار جوانانی که به سبب هجوم فرهنگی دشمنان، در اعتقادات دینی سست شده و واجباتی مثل نماز را ترک گفته و یا برخی برای کسب آزادی افسارگسیخته، دین اسلام را کنار گذاشته و دین دیگری را انتخاب کرده‌اند. متأسفانه در زمینه برنامه‌های دشمن برای تخریب فرهنگ اسلامی نظارت به اندازه کافی نیست؛ برای مثال اگر بی‌حجابی از نظر شرع نیز حرمت نداشته باشد، از نظر قانون جرم است و باید طبق قانون با آن برخورد شود؛ همچنان‌که اگر کسی کمر بند ایمنی را نبندد، جریمه می‌شود.

ج. ایجاد یأس و ناامیدی

حربه و روش دیگر دشمن، تلقین یأس و ناامیدی در جامعه است. ناامیدی به فرموده مقام معظم رهبری مدظله‌العالی، همان چیزی است که دشمن می‌خواهد؛ زیرا موتور حرکت انسان را خاموش می‌کند و برعکس، امیدواری محرک انسان است.^۳ قرآن کریم انجام عمل صالح را در پرتو امید به لقای پروردگار دانسته است: «فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا»^۴ پس، هر کس به لقای پروردگار خود امید دارد،

۱. محمد بن حسن طوسی؛ اختیار معرفة الرجال؛ ص ۹۹ - ۱۲۰.

۲. محمد بن حسن طوسی؛ الامالی؛ ص ۴۸۵.

۳. ر.ک: بیانات در دیدار ائمه جمعه سراسر کشور با رهبر انقلاب؛ ۱۳۹۸/۰۴/۲۹.

۴. <https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=۴۳۰۶۹>

۴. کهف: ۱۱۰.

باید به کار شایسته پردازد».

حضرت یعقوب علیه السلام که سال‌های طولانی در فراق فرزندش یوسف علیه السلام به سر می‌برد، به پسرانش سفارش کرد که امیدتان را از دست ندهید و در جستجوی برادرتان باشید: «ای پسران من! بروید و از یوسف و برادرش جستجو کنید و از رحمت خدا نومید مباشید؛ زیرا جز گروه کافران کسی از رحمت خدا نومید نمی‌شود».^۱

د. دین‌زدایی

پنجمین حربه دشمن، دین‌زدایی است. دشمنان اسلام، نقشه‌ها و برنامه‌ریزی‌های گسترده‌ای به‌ویژه در عرصه مبارزات فرهنگی برای انحراف عقل و دل مردم از دین دارند و می‌کوشند با ترویج تفکر مادی‌گرایی و انکار معاد، راه خدا را برای ایشان به‌ویژه جوانان وارونه جلوه دهند؛ چنان‌که قرآن کریم می‌فرماید:

و الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَ لَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَزِدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتِطَاعُوا وَ مَنْ يَزِدْكُمْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَ هُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ^۲ و فتنه [کفار] از کشتار بزرگ‌تر است و آنان پیوسته با شما می‌جنگند تا اگر بتوانند، شما را از دین‌تان برگردانند و کسانی از شما که از دین خود برگردند و در حال کفر بمیرند، آنان کردارهایشان در دنیا و آخرت تباہ می‌شود و ایشان اهل آتش‌اند و در آن ماندگار خواهند بود.

دشمن گاه از مطالب به‌ظاهر منطقی استفاده می‌کند؛ مانند اینکه اگر دو تار موی خانمی بیرون باشد؛ اشکالی ندارد؛ زیرا دین به دو تار مو وصل نیست. این سخن مانند آن است که ماشین در گردنه‌های جاده شمال در حال حرکت باشد و بگوییم حالا فرمان ماشین را ده درجه این طرف یا آن رف بچرخانیم، فرقی نمی‌کند و عیبی ندارد. عیب‌اش این است که به تهِ درّه سقوط می‌کند و مصیبت به بار می‌آورد. گاهی نیز با مطرح کردن آدم‌های باطن‌خرابی که ظاهر موجهی دارند، مردم را نسبت به دین سست و بی‌اعتقاد می‌کنند.

۱. یوسف: ۸۷.

۲. بقره: ۲۱۷.

خوار شمردن دین و دینداری

یکی از نگرانی‌های رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ این بود که مسلمانان نسبت به دینداری بی‌انگیزه شوند؛ چنان‌که فرموده است: «إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ اسْتِخْفَافًا بِالْدِّينِ؛^۱ همانا من بر شما می‌ترسم که دین را خوار و خفیف بشمارید». آن حضرت نگران بود که مسلمانان بعد از حیات ایشان و به‌ویژه در آخرالزمان تحت تأثیر القنات دشمنان، نسبت به دین سست شوند. به این جهت سیره اصحاب ائمه عَلَيْهِمُ السَّلَام این بود که گاهی نزد امام زمان‌شان می‌آمدند و دین‌شان را عرضه می‌کردند تا از صحت اعتقادات‌شان مطمئن شوند؛ چنان‌که حضرت عبدالعظیم حسنی عَلَيْهِ السَّلَام اعتقادات دینی‌اش را در محضر امام هادی عَلَيْهِ السَّلَام عرضه کرد و حضرت نیز او را تأیید کرد.^۲

اکنون در مسائل شرعی و احکام فقهی، نباید با قیاس‌های غلط و القنات دیگران نسبت به رعایت آنها سست شویم. مانند اینکه فردی فکر کند وقتی مالیات می‌دهد، دیگر چرا باید خمس پرداخت کند. اگر قرار باشد هر کسی با سلیقه خودش درباره دین و احکام شریعت نظر دهد، دین پاره پاره می‌شود و از آن چیزی باقی نمی‌ماند. مالیات، یک قانون دولتی است و ارتباطی به خمس ندارد و هر کدام مصارف خاص خودشان را دارند.

و. ایجاد ترس

حربه و شیوه دیگر دشمن، ایجاد ترس و وحشت در دل مسلمانان است تا در برابر کفر و الحاد سر تعظیم فرود آورند و تسلیم آنان شوند. قرآن کریم، ایجاد ترس را یکی از اعمال شیطان معرفی می‌کند و اهل ایمان را از چنین ترسی بر حذر می‌دارد و می‌فرماید: «إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَ خَافُونَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ؛^۳ در واقع این شیطان است که دوستانش را می‌ترساند؛ پس اگر مؤمن هستید، از آنان مترسید و از من بترسید». از دیدگاه قرآن، ترس از جباران باعث می‌شود مردم از

۱. محمد بن علی صدوق؛ عیون اخبار الرضا عَلَيْهِ السَّلَام؛ ج ۲، ص ۴۲.

۲. ر.ک: محمد بن علی صدوق؛ التوحید؛ ص ۸۲.

۳. آل‌عمران: ۱۷۵.

دشمنان زورگو اطاعت کنند و راه مخالفت با دستورات خدا و رهبران الهی را در پیش گیرند و این‌گونه مورد خشم و غضب الهی قرار گیرند.^۱ اهل ایمان غیر از خدا، از هیچ کس ترس و واهمه ندارند و از میان مسلمانان، تنها کسانی که ایمانی سست دارند و بر عقیده استوار نیستند، در مقابل ارباب دشمن متزلزل می‌شوند؛ چنان‌که رسول‌خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرموده است: «مَا سَلَّطَ اللَّهُ عَلَى ابْنِ آدَمَ إِلَّا مَنْ خَافَهُ ابْنُ آدَمَ وَلَوْ أَنَّ ابْنَ آدَمَ لَمْ يَخَفْ إِلَّا اللَّهَ مَا سَلَّطَ اللَّهُ عَلَيْهِ غَيْرَهُ»^۲ خداوند بر فرزند آدم مسلط نمی‌کند، مگر کسی را که فرزند آدم از او می‌ترسد و اگر او از هیچ کس جز خدا نترسد، خداوند دیگری را بر او مسلط نخواهد کرد».

۱. ر.ک: مائده: ۲۱ - ۲۴.

۲. محمد محمدی ری‌شهری؛ میزان الحکمه؛ ج ۳، ص ۱۸۸.

فهرست منابع

کتاب

۱. ابن ابی‌الحدید، عبد‌الحمید بن هبة‌الله؛ شرح نهج‌البلاغه؛ تصحیح محمد ابوالفضل ابراهیم؛ چاپ اول قم: مكتبة آية الله المرعشي النجفي، ۱۴۰۴ ق.
۲. ابوالفرج الاصفهانی، علی بن حسین؛ الاغانی؛ چاپ اول بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۵ ق.
۳. حلوانی، حسین بن محمد؛ نزهة الناظر و تنبيه الخاطر؛ تصحیح مدرسة الامام المهدي عليه السلام؛ چاپ اول قم: مدرسة الامام المهدي عليه السلام، ۱۴۰۸ ق.
۴. شریف الرضی، محمد بن حسین؛ نهج‌البلاغه؛ تصحیح صبحی صالح؛ چاپ اول قم: هجرت، ۱۴۱۴ ق.
۵. شریف قرشی، باقر؛ تحلیلی از زندگانی امام سجاد عليه السلام؛ مترجم: محمدحسین عطایی؛ ۲ جلد، چاپ اول مشهد: کنگره جهانی حضرت رضا عليه السلام، ۱۳۷۳ ش.
۶. صدوق، محمد بن علی؛ التوحید؛ تصحیح هاشم حسینی؛ چاپ اول قم: جامعه مدرسین، ۱۳۹۸ ق.
۷. _____؛ عیون اخبار الرضا عليه السلام؛ تصحیح مهدی لاجوردی؛ چاپ اول تهران: نشر جهان، ۱۳۷۸ ق.
۸. طوسی، محمد بن حسن؛ اختیار معرفة الرجال (رجال‌الکشی)؛ حسن مصطفوی؛ چاپ اول مشهد: مؤسسه نشر دانشگاه مشهد، ۱۴۰۹ ق.
۹. _____؛ الامالی؛ چاپ اول قم: دار الثقافة، ۱۴۱۴ ق.
۱۰. العیاشی؛ محمد بن مسعود؛ تفسیر العیاشی؛ تصحیح هاشم رسولی محلاتی؛ چاپ اول تهران: المطبعة العلمية، ۱۳۸۰ ق.
۱۱. قمی، علی بن ابراهیم؛ تفسیر القمی؛ تصحیح طیب موسوی جزایری؛ چاپ سوم، قم: دار الكتاب، ۱۴۰۴ ق.
۱۲. کوفی، علی بن ابراهیم؛ تفسیر فرات‌الکوفی؛ تصحیح محمد کاظم؛ چاپ اول تهران: مؤسسه النشر و التوزیع فی وزارة الارشاد الاسلامی، ۱۴۱۰ ق.

۱۳. لیثی واسطی، علی بن محمد؛ *عیون الحکم و المواعظ*؛ تصحیح حسین حسینی بیرجندی؛ چاپ اول، قم: دار الحدیث، ۱۳۷۶ ش.
۱۴. محمدی ری شهری، محمد؛ *میزان الحکمة*؛ ۱۰ جلد، چاپ اول، قم: مکتبه الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ ق.
۱۵. مجلسی، محمدباقر؛ *بحار الانوار*؛ تصحیح جمعی از محققان؛ چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۱۶. مفید، محمد بن محمد؛ *الجمل و النصره لسید العتره فی حرب البصره*؛ تصحیح علی میرشریفی؛ چاپ اول، قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ ق.

سایت‌ها و روزنامه‌ها:

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله سید علی خامنه‌ای مدظله‌العالی.
۲. خبرگزاری جمهوری اسلامی؛ « ۱۷۶ میلیون خط تلفن همراه با بیش از ۱۱۵ میلیون کاربر فعال در کشور»؛ ۱۳۹۸/۰۶/۳۱، کد خبر: ۸۳۴۸۶۰۸۶.
۳. خبرگزاری جمهوری اسلامی؛ «هزینه ۸۷ میلیارد دلاری آل‌سعود برای ترویج وهابیت با همدستی حاکمان اروپایی»؛ ۱۳۹۴/۰۹/۰۷، کد خبر: ۸۱۸۵۷۰۷۲.
۴. روزنامه کیهان؛ «طلاب فقیر ثروتمند»؛ ۱۳۹۷/۰۷/۰۱، شماره ۲۲۰۰۷.

دستاوردهای اخلاقی و معنوی انقلاب اسلامی

حجت‌الاسلام والمسلمین علیرضا انصاری*

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران، تحولاتی ژرف و بنیادین در ساختار داخلی ایران و تحولاتی جهانی و نیز حکومتی الهی به ارمغان آورد. امروزه نه تنها اندیشمندان و نظریه‌سازان بی‌طرف غربی و شرقی، بلکه دشمنان نیز به عظمت و کارآمدی آن اعتراف دارند. بی‌تردید یکی از عوامل مهم معجزه‌آسای پیروزی انقلاب، معنویت بود؛ معنویت که هم در پیروزی و هم در استمرار انقلاب نقشی بنیادی داشت؛ چنان‌که امام خمینی علیه‌السلام فرمود: «ما می‌دانیم که این انقلاب بزرگ که دست جهان‌خواران و ستمگران را از ایران بزرگ کوتاه کرد، با تأییدات غیبی الهی پیروز گردید. اگر نبود دست توانای خداوند، امکان نداشت یک جمعیت ۳۶ میلیونی با آن تبلیغات ضداسلامی و ضدروحانی... (پیروز شود)». ^۱ اکنون پس از گذشت چهار دهه از عمر این شجره پرامید، نیکوست به بازخوانی برخی دستاوردهای آن پرداخته شود.

۱. احیای معنویت و دین‌اندیشی

دستاوردهای انقلاب در زمینه‌های گوناگونی قابل پژوهش است، اما با توجه به ماهیت دینی انقلاب اسلامی، آثار تربیتی و فکری آن بیش از همه اهمیت پیدا می‌کند و در دو سطح «ملّی» و «جهانی» چاره‌ای باقی نگذاشت، جز اینکه رویکردی نوین به

* کارشناس علمی گروه تولید محتوای فرهنگی و تبلیغی.

۱. سید روح‌الله موسوی خمینی؛ صحیفه امام؛ ج ۲۱، ص ۴۰۱.

دین، معنویت، انسان و جهان پدید آید.^۱ این معنویت‌اندیشی در دورانی است که انسان سرخورده از مکاتب شرقی و غربی، به دنبال روزنه‌ای برای قرار گرفتن در معرض نور حقیقت بود و ناگهان خورشید انقلاب ظهور کرد و جهانی را به تفکر درباره اسلام و قرآن وا داشت. مقام معظم رهبری مدظله‌العالی در این باره فرموده است: «در حقیقت امام کبیر ما علیه السلام با قیام الهی... قرآن مهجور را مشهور و سنت مستور را سنت مشهور و دین مهجور را دین مانوس کرد... او به اسلام، عزت بخشید و پرچم قرآن را در جهان به اهتزاز درآورد».^۲ تأثیرگذاری امام خمینی علیه السلام، در احیای معنویت و دین‌اندیشی، به گونه‌ای بود که اندیشمندان غرب نیز بدان اعتراف کرده‌اند. دکتر فوسبری^۳ می‌گوید:

آیت‌الله خمینی علیه السلام با استفاده از ریشه‌های فرهنگی اسلامی، موجب حرکت تاریخی ملت خویش گشت. وی توانست با یک انقلاب مذهبی - سیاسی، حرکت عظیمی در کشورهای اسلامی به وجود آورد... و با بازگشایی این راه، وجدان معنوی غرب را شدیداً به لرزه درآورد. از این رو یکی از مهم‌ترین آثار انقلاب اسلامی، احیای اندیشه و هویت دینی در جهان است.^۴

۲. عنایات الهی

هر انقلابی با مشکلات و موانعی روبه‌رو می‌شود؛ از این رو ممکن است روند انقلاب متوقف و یا کند شود. انقلاب اسلامی نیز از این مسأله مصون نیست؛ زیرا انقلاب اسلامی در طی این سال‌ها با موانع مهمی مانند جنگ تحمیلی، کودتای نظامی، تحریم و جنگ روانی و... روبه‌رو شده است. اگر انقلاب‌های دیگر با این عوامل روبه‌رو می‌شدند، شکست می‌خوردند؛ اما انقلاب اسلامی با عنایات غیبی و

۱. حمیدرضا سیف؛ «انقلاب اسلامی و تعالی معرفتی»؛ مجله معرفت؛ ص ۵۰.

۲. پیام به ملت عزیز ایران در آغاز مسئولیت رهبری.

<http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=2079>

۳. کشیش و رئیس دانشگاه‌های کاتولیک آمریکای لاتین.

۴. روزنامه کیهان؛ «امام خمینی علیه السلام فاتح دل‌ها بود، چه با سکوتش چه با کلامش»؛ ۱۳۹۶/۱۱/۱۹، شماره ۲۱۸۴۰.

حضور مستقیم سربازان الهی در کنار مجاهدان، قله‌های موفقیت را فتح کرد و این، همان چیزی است که به هنگام تحقق از آن به معجزه الهی یاد می‌شود. خداوند در قرآن از دخالت مستقیم خود در میدان مبارزه و جهاد یاد می‌کند؛ چنان‌که با اشاره به پاره‌ای از وقایع که در جنگ بدر رخ داده بود، بر مؤمنان این‌گونه منت می‌نهد: «وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ وَ لَكِنَّ اللَّهَ رَمَى؛^۱ این تو نبودی [ای پیامبر که خاک و سنگ به صورت آنها] انداختی؛ بلکه خدا انداخت». بنا بر این آیه شریفه، در برخورد با دشمن افزون بر آنکه خدا مجاهدان راه حق را هدایت و راهبری می‌کند، با امدادهای غیبی نیز به کمک آنها می‌شتابد و ایشان را به سر منزل پیروزی می‌رساند. از این رو هر اندازه که تعداد مجاهدان نسبت به دشمنان اندک باشند، با افزوده شدن خیل سربازان نامرئی الهی، قدرت می‌یابند و بر جبهه عظیم دشمن غالب می‌آیند.

پس از انقلاب، در دوران جنگ تحمیلی و یا در جنگ ۳۳ روزه رژیم صهیونیستی علیه حزب الله لبنان، بارها شاهد امدادهای غیبی بوده‌ایم. در حادثه طبس و شکست مفتضحانه آمریکا، چیزی جز امداد غیبی نقش نداشت؛ چنان‌که امام راحل علیه السلام فرمود: «شن‌ها و بادها، مأمورین خدا در این عملیات (شکست کودتای طبس) بودند».^۲ امام راحل علیه السلام عقیده داشت که این انقلاب با امدادها و عنایات غیبی به مسیر خود ادامه می‌دهد؛ چنان‌که فرمود: «خرم شهر را خدا آزاد کرد؛ زیرا خداوند فرمود: وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا».^۳

رهبر معظم انقلاب مدظله‌العالی با نقل خاطره‌ای درباره این عقیده امام خمینی علیه السلام می‌فرماید:

چند روز قبل از پایان سال ۶۵ که خدمت امام علیه السلام بودیم، من و آقای هاشمی رفسنجانی و حاج احمدآقا اصرار کردیم که ایشان در حسینیه جماران با مردم دیداری داشته باشند. امام علیه السلام با قاطعیت گفتند: حالش را ندارم. در همان روزها ناگهان قلب امام علیه السلام مشکلی پیدا می‌کند و حاج احمدآقا همه وسایل را برای بهبود

۱. انفال: ۱۷؛ نیز ر.ک: سید محمد حسین طباطبایی؛ *المیزان فی تفسیر القرآن*؛ ج ۹، ص ۳۸.

۲. سید روح‌الله موسوی خمینی؛ *صحیفه امام*؛ ج ۱۲، ص ۲۵۵.

۳. عنکبوت: ۶۹؛ نیز ر.ک: ناصر مکارم شیرازی؛ *تفسیر نمونه*؛ ج ۱۶، ص ۳۴۹.

امام علیه السلام مهیا کرده بود، فوراً به وضعیت جسمی ایشان رسیدگی شد و خطر برطرف گردید. وقتی در بیمارستان بر بالین ایشان حاضر شدم، عرض کردم: چقدر خوب شد که آن شب اصرار ما را برای ملاقات با مردم نپذیرفتید؛ و آلا اگر خبر این ملاقات اعلام می‌شد، مردم به زیارت شما می‌آمدند و آن وقت شما با این حال نمی‌توانستید مردم را ملاقات کنید و انعکاس آن در دنیا خوب نبود. این کار شما، خواست خداوند و کمک الهی بود و در آن زمان تصمیم بجایی گرفتید. ایشان در پاسخ من گفتند: آن طور که من فهمیدم، مثل اینکه از اول انقلاب تا حالا یک دست غیبی در همه کارها دارد ما را هدایت می‌کند.^۱

این در حالی است که ایران تحت سلطه سلسله پهلوی، در جریان حوادثی مانند جنگ جهانی اول و دوم و جنگ‌های میان ایران و شوروی، افزون بر تحمیل قراردادهای ننگین، تحت اشغال بیگانگان نیز قرار گرفت. بی‌تردید یکی از عوامل این شکست‌ها، نادیده گرفتن امدادهای غیبی است.

۳. تقویت فرهنگ نماز و دعا

یکی دیگر از دستاوردهای مهم انقلاب اسلامی، توسعه و تقویت فرهنگ نماز و نمازخوانی و برگزاری گسترده نمازهای جمعه و جماعت است. قبل از انقلاب، به فریضه نماز اهمیت داده نمی‌شد؛ حتی با ایجاد فضای ضداسلامی، مردم نمازخوان در مجامع عمومی مورد تمسخر و توهین قرار می‌گرفتند. فضای روانی به اندازه‌ای منفی بود که بعضی از افراد نمازخوان خجالت می‌کشیدند در مکان‌های عمومی، مانند اداره‌ها، دانشگاه‌ها و مدارس نماز بخوانند. بعضی از افراد حتی از اقامه نماز در میهمانی‌ها خجالت می‌کشیدند، اما به برکت انقلاب اسلامی و با متحول شدن دیدگاه حکومت و بینش بسیاری از مردم نسبت به این فریضه، بسیاری از افراد بی‌نماز به صف نمازگزاران پیوستند. این دگرگونی در قشر جوان، اعم از نوجوانان مدرسه‌ای و جوانان دانشگاهی، محسوس و چشم‌گیر بود. در گذشته از حضور جوانان در مساجد نیز خبری نبود، اما به برکت انقلاب اسلامی، مساجد جایگاه اصلی خود را

۱. بیانات در دیدار فرمانده و جمعی از پاسداران کمیته انقلاب اسلامی؛ ۱۳۶۸/۰۳/۱۸.

بازیافت. مساجد در دوران مبارزه و پس از پیروزی انقلاب، به پایگاه‌های روشنگری و دادن آگاهی‌های سیاسی و اجتماعی به مردم انقلابی تبدیل شدند و این، همان چیزی بود که امام راحل علیه السلام در نظر داشت: «مسجد و منبر در صدر اسلام، مرکز فعالیت‌های سیاسی بود. بسیاری از جنگ‌ها در مسجد طرح می‌شد».^۱

اگر چه امروز دولت‌ها و سرسپردگان ابرقدرت‌ها به جنگ جدی با مسلمانان برخاسته‌اند، اما جرأت و قدرت تعطیل مساجد و معابد مسلمین را برای همیشه ندارند و نمی‌توانند نور عشق و معرفت میلیون‌ها مسلمان را خاموش کنند.^۲ برگزاری حج دانش‌آموزی و دانشجویی، شرکت در راهپیمایی اربعین، عزاداری در سوگ امام حسین علیه السلام و حضور در دعا‌های ندبه، کمیل، توسل، عرفه و اعتکاف، نمونه‌هایی از این نور عشق و معرفت است که پس از انقلاب شکوفا شده است. افزایش تعداد جوانان معتکف از ۶۰ هزار نفر در سال ۱۳۸۶ به ۷۵۰ هزار نفر در سال ۱۳۹۱، نمونه بارزی از تحول معنوی در جامعه به شمار می‌رود؛ چنان‌که مقام معظم رهبری مدظله‌العالی فرمود:

پدیده اعتکاف، یکی از رویش‌های انقلابی است. ما قبل انقلاب این چیزها را نداشتیم. زمان جوانی ما وقتی ایام ماه رجب فرا می‌رسید، در مسجد امام قم - آن هم فقط قم، در مشهد من اصلاً اعتکاف ندیده بودم - شاید پنجاه نفر، صد نفر فقط طلبه اعتکاف می‌کردند. این پدیده عمومی، اینکه ده‌ها هزار نفر در مراسم اعتکاف شرکت کنند، آن هم اغلب جوان، جزو رویش‌های انقلاب است.^۳

۴. معنویت‌گرایی امام

یکی از ویژگی‌های مهم امام راحل علیه السلام جامعیت ایشان بود؛ یعنی امام علیه السلام فقیهی نکته‌سنج، فیلسوفی ژرف‌اندیش، سیاستمداری صاحب اندیشه و عارفی وارسته بود. همه ابعاد شخصیت ایشان و به‌ویژه معنویت امام علیه السلام در سکان‌داری کشتی انقلاب و

۱. سید روح‌الله موسوی خمینی؛ صحیفه امام؛ ج ۸، ص ۱۸۴.

۲. همان، ج ۲۰، ص ۳۳۸.

۳. بیانات در خطبه‌های نماز جمعه؛ ۱۳۸۴/۰۵/۲۸.

در تحولات و معادلات جهان، نقش بنیادی داشت. تأثیرگذاری امام علیه السلام در تحولات جهان چنان بود که استکبار از آن وحشت داشت. هنری کسینجر^۱ می‌گوید:

آیت‌الله خمینی غرب را با بحران جدی برنامه‌ریزی مواجه کرد؛ تصمیمات او آن‌چنان رعدآسا بود که مجال هر نوع تفکر و برنامه‌ریزی را از سیاست‌مداران و نظریه‌پردازان سیاسی می‌گرفت. او با معیارهای دیگری غیر از معیارهای شناخته شده در دنیا سخن می‌گفت و عمل می‌کرد، گویی از جای دیگری الهام می‌گرفت. دشمنی آیت‌الله خمینی با غرب، برگرفته از تعالیم الهی او بود.^۲

روبین وودزورث^۳ نیز می‌نویسد:

زمانی که امام خمینی علیه السلام از در وارد می‌شد، احساس می‌کردم که از لابه‌لای آن، گردبادی از نیروی معنوی می‌وزد. گویا در ورای آن عبای قهوه‌ای، عمامه مشکی و ریش سفید، روح زندگی جریان داشت؛ به‌طوری که همه بینندگان را محو تماشای خود می‌کرد. آری، او بارقه‌ای از نور بود که در قلب و روح همه حضار رسوخ کرده بود...؛ کمترین چیزی که می‌توانم بگویم، این است که گویا او یکی از انبیای گذشته است و یا اینکه او موسای اسلام است و آمده تا فرعون کافر را از سرزمین خود براند.^۴

رهبر، نعمتی است که خداوند به ما هدیه کرده است؛ همان نعمتی که دیگران از آن محرومند. از این رو باید بابت این نعمت، خدا را سپاسگزار بود: «وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ».^۵

احمد هوبر می‌گوید: «... ما خدا را شکر می‌کنیم و به خودمان تبریک می‌گوییم که یک چنین گوهر و نعمتی (امام) را به ما مسلمانان عنایت کرد و شما ایرانی‌ها که

۱. مشاور رئیس‌جمهوری آمریکا.

۲. خبرگزاری تسنیم؛ «نظر اندیشمندان غربی درباره انقلاب اسلامی»؛ ۱۳۹۲/۱۲/۱۶، کد خبر: ۲۷۲۹۳۲.
<https://www.tasnimnews.com/fa/news/272932/16/11/1392>

۳. خبرنگار آمریکایی.

۴. میراحمدرضا حاجتی؛ عصر امام خمینی علیه السلام؛ ص ۲۵.

۵. ضحی: ۱۱.

نسبت به سایر مسلمانان افتخار مضاعف دارید.^۱ رهبر معظم انقلاب مدظله‌العالی، نعمت الهی و افتخار بزرگی برای ما و جهان اسلام است؛ چنان‌که کوفی عنان^۲ می‌گوید:

ایرانی‌ها و مسلمانان باید افتخار کنند که چنین رهبری دارند. من با شخصیت‌های مختلفی از جمله ژاک شیراک و هلموت کهل دیدار داشته‌ام که به شدت تحت تأثیر قرار گرفته‌ام، ولی در ملاقات با ایشان احساس کردم هنوز کسی را مثل ایشان ندیده‌ام. شخصیت معنوی ایشان چنان مرا تحت تأثیر قرار داد که پیش خودم فکر کردم چرا شخصیتی مثل من باید دبیر کل سازمان ملل باشد. پس از این دیدار، شخصیت‌هایی که مرا جذب کرده بودند، همه را به فراموشی سپردم.^۳

در آن سوی قضیه، کسانی بر ما حکومت می‌کردند که جز عیاشی، به چیز دیگری فکر نمی‌کردند. علی شهبازی می‌گوید از وقتی که علم وزیر شد، در وزارت دربار تشکیلاتی ویژه برای سرگرمی شاه درست کرده بود که وظیفه این تشکیلات، آوردن زنان شوهردار و دختران بخت‌برگشته برای شاه بود.^۴ اشخاصی همچون «فردوست»، «شمس»، «علم»، «اشرف» و «عبدالرضا» مأموریت داشتند که زنان خوش‌تیپی که به سبک اروپایی لباس می‌پوشیدند، به شاه معرفی، و برای آنها آپارتمان‌هایی را در تهران تهیه کنند تا شاه بتواند با زنان جوان خلوت کند.^۵ شاه افزون بر ابتذال اخلاقی، از نظر سیاسی نیز وابسته انگلیس و آمریکا بود؛ چنان‌که به قدرت رسیدن و بقای حکومتش را مدیون بیگانگان می‌دانست. روزنامه نیویورک تایمز می‌نویسد: «پس از کودتا، شاه گیلان خود را با تعارف به کریمیت روزولت، رئیس بخش سیا در

۱. احمد هوبر؛ «دستاوردهای انقلاب در جهان امروز»؛ فصلنامه حضور؛ ص ۲۴۹.

۲. دبیر کل سابق سازمان ملل.

۳. وب‌سایت پرسمان دانشگاهیان؛ «شخصیت حضرت آیت‌الله خامنه‌ای خلف صالح امام»؛ ۱۳/۰۴/۱۳۹۱، کد خبر: ۱۴۸۰۱۶.

<https://www.porseman.com/!148016>

۴. مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی؛ سقوط؛ ج ۱، ص ۳۱۹ - ۳۰۶.

۵. خبرگزاری فارس؛ «فساد دربار»؛ ۱۳۸۴/۱۱/۰۲، کد خبر: ۸۴۱۱۰۲۰۱۸۱.

<https://www.farsnews.ir/news/8411020181>

خاورمیانه برداشت و گفت: من تاج و تخت خود را به خدا، مردم کشورم، ارتشم و به شما مدیونم.^۱ اگر انقلاب اسلامی نبود، امروزه ایران شاهد فاسدترین رهبران بود.

۵. پیوند امام و امت

رابطه میان رهبری و توده‌های مردم، اهمیت ویژه‌ای دارد؛ هر چه رهبری در میان مردم از محبوبیت بیشتری برخوردار باشد، منبع مهم‌تری از نظر قدرت تلقی می‌شود.^۲ این پیوند پیش از انقلاب وجود نداشت؛ زیرا «رژیم‌های سابق مردم را از خودشان جدا می‌دانستند. آنها در یک طرف بودند، مردم هم در یک طرف دیگر بودند».^۳ فریده دیبا^۴ می‌گوید: «محمدرضا، به دلیل تربیت غربی‌اش، مردم را کوچک و ذلیل می‌انگاشت و آنان را تحقیر می‌کرد؛ چنان‌که شاه در کنفرانس مطبوعاتی در سال ۱۳۵۳ مردم ایران را «تنبل» خواند و گفت: این مردم قادر به انجام هیچ چیز نیستند، مثل گوسفند می‌مانند».^۵ همچنین گفته بود: «مردم ایران، از معدود ملل عقب‌افتاده جهان بودند که حتی عادت به شست‌وشوی دست و صورت خود نداشتند و پدرش رضاخان بود که مردم را به شستن دست و صورت و نظافت شخصی عادت داد».^۶ این در حالی است که امام خمینی علیه السلام بارها مردم را ستون خیمه و ولی نعمت انقلاب خواند.^۷ ارتباط امام علیه السلام با مردم به گونه‌ای بود که از خوشحالی آنان، خوشحال و از ناراحتی‌شان، ناراحت می‌شد. رهبر معظم انقلاب مدظله‌العالی می‌فرماید:

من چند بار گریه امام علیه السلام را - نه فقط به هنگام روضه و ذکر مصیبت - دیده بودم. هر دفعه که راجع به فداکاری‌های مردم با امام علیه السلام صحبت می‌کردیم، ایشان متأثر

۱. وبسایت پرسمان دانشگاهیان؛ «موقعیت سیاسی ایران قبل از انقلاب»؛ ۱۳۹۴/۰۸/۲۷، کد خبر: ۱۵۱۸۰۹.

<https://www.porseman.com/!151809>

۲. منوچهر محمدی؛ دستاوردهای کلان انقلاب اسلامی؛ ص ۴۸.

۳. سید روح‌الله موسوی خمینی؛ صحیفه امام؛ ج ۷، ص ۲۵۳.

۴. مادر فرح پهلوی.

۵. فریده دیبا؛ دخترم فرح؛ ص ۳۳۸.

۶. همان.

۷. سید روح‌الله موسوی خمینی؛ صحیفه امام؛ ج ۱۶، ص ۲۴.

می‌شدند. مثلاً زمانی که در محل نماز جمعه تهران، قلک‌های اهدایی بچه‌ها به جبهه را شکسته بودند... امام علیه السلام در بیمارستان با مشاهده این صحنه از تلویزیون متأثر شدند و به من گفتند: دیدی این بچه‌ها چه کردند؟ در آن لحظه چشم‌هایشان پُر از اشک شد. بار دیگر موقعی گریه امام علیه السلام را دیدم که سخن مادر شهیدی را برای ایشان بازگو کردم. در شهری سخنرانی داشتم. بعد از پایان سخنرانی، دیدم خانمی پشت سر پاسدارها خطاب به من حرف می‌زند. گفتم... این خانم چه کار دارد؟ جلو آمد و گفت: از قول من به امام بگوئید بچه‌ام اسیر دشمن بود و اخیراً مطلع شدم که او را شهید کرده‌اند. به امام بگوئید فدای سرتان، شما زنده باشید؛ من حاضرم بچه‌های دیگرم نیز در راه شما شهید شوند. من آنچه را که آن خانم گفته بود، برای ایشان نقل کردم. بلافاصله دیدم اشک از چشم ایشان فرو ریخت.^۱

محبت امام علیه السلام به مردم، غربی‌ها را به تحسین و داشتن. میشل فوکو^۲ می‌گوید: «شخصیت آیت‌الله خمینی پهلو به افسانه می‌زند؛ زیرا هیچ رئیس دولتی و هیچ رهبر سیاسی حتی با حمایت تمام رسانه‌های دنیا نمی‌تواند ادعا کند که با مردمش چنین پیوند عاطفی عمیقی دارد».^۳ این پیوند در هنگام رحلت امام علیه السلام نیز ادامه داشت. روزنامه لبنانی «السفیر» نوشت: «دریای بیکران جمعیت شرکت‌کننده در مراسم تشییع پیکر ایشان، بیانگر ارتباط عمیق ملت ایران با رهبر قهرمان و تاریخی‌اش است».^۴

۶. تحول معنوی و خودباوری جوانان

متأسفانه برخی جوانان قبل از انقلاب به عشرتکده‌ها، فساد و فحشا کشیده می‌شدند و به خودباوری و معنویت نمی‌اندیشیدند. رژیم شاه بسیار تلاش کرد تا جوان ایرانی را از مسیر دین خارج سازد و به یک جوان غربی تبدیل کند. مجلات، روزنامه‌ها، رادیو و تلویزیون، به شکل مخدر توان جوانان را می‌گرفتند. رژیم با احداث کاخ

۱. بیانات در دیدار فرمانده و جمعی از پاسداران کمیته انقلاب اسلامی؛ ۱۳۶۸/۰۳/۱۸.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2080>

۲. فیلسوف فرانسوی.

۳. علی‌اکبر مرتضایی؛ امام خمینی علیه السلام در حدیث دیگران؛ ص ۴.

۴. سایت خبری تحلیلی الف؛ «غروب خورشید جماران»؛ ۱۳۹۳/۰۳/۱۴، کد خبر: ۲۲۹۲۴۱.

<http://alef.ir/vdchkwniz23niid.tft2.html?229241>

جوانان و سازمان‌های پیشاهنگ و... می‌کوشید هویت جوانان ایرانی را تغییر دهد، اما انقلاب اسلامی نیروی زوال‌ناپذیر جوانان و نقش اعجاز‌آمیز آنان در روند احیای اندیشه دینی را متحول کرد؛ چه تحولی بالاتر از اینکه یک جوان در وصیت‌نامه خود می‌نویسد:

احساس می‌کنم که روحم عوض شده است و مرا حال دیگری است. نمی‌دانم چرا وقتی سر به سجده می‌گذارم، بی‌اختیار گناهانم در خاطرم زنده می‌شود و اشک‌هایم مهر نماز را می‌شوید و در آن حال نمی‌دانم که چه هستم و کجا هستم؟ خدایا! چگونه شکر تو را به جای آورم که مرا رهرو راه حسین علیه السلام که همانا راه خون و شهادت است، قرار دادی.^۱

این روحیه معنوی، جوانان را از مرزهای شهادت‌طلبی گذراند و به سرزمین عشق و وصال حق رساند. اگر انقلاب دستاوردی جز شهید حجبی نداشت، برای انقلاب کافی بود؛ از این رو باید شکرگزار انقلاب بود، همچنان که امام علیه السلام بابت این امر خدا را سپاسگزاری کرده است: «الحمد لله تحول بزرگی در ملت ما پدید آمده است و این جوان‌ها که به عشرتکده‌ها و فساد و فحشا کشیده می‌شدند، الان به جبهه‌ها می‌روند و برای اسلام و مملکت پیروزی و افتخار می‌آفرینند».^۲

۷. تحول و خودباوری مردم

در رژیم پهلوی همان‌گونه که برخی جوانان به فساد کشیده شده بودند، دیگر مردمان نیز مایوس، سرخورده و خودباخته بودند. این وضعیت در جامعه ایرانی، ریشه در دوران قاجار و شکست‌های ایران از روسیه، ناکامی در عرصه مشروطه و سیطره روزافزون قدرت‌های خارجی بر کشور ایران، به‌ویژه در دوران ۵۷ ساله رژیم پهلوی داشت؛ از این رو نسبت به دیگران احساس مسئولیت نمی‌کردند، اما با پیروزی انقلاب، روحیه ایثار، تقوا، مناعت و قناعت در میان آنان زنده شد. در زمان کمبودها

۱. خبرگزاری رسمی حوزه؛ «عزت‌مندی در انقلاب عاشورا و انقلاب اسلامی»؛ ۱۳۹۸/۰۶/۱۵، کد خبر: ۸۶۲۳۰۶

<https://www.hawzahnews.com/news/862306>

۲. سید روح‌الله موسوی خمینی؛ صحیفه امام؛ ج ۸، ص ۵۴.

حتی امام علیه السلام به همان میزان جیره‌بندی که برای همگان وجود داشت، اکتفا و از گوشت یخ‌زده‌ای استفاده می‌کرد که فقیرترین افراد جامعه از آن بهره می‌بردند. این‌گونه حکایت‌ها را باید در افسانه‌ها جست‌وجو کرد. امام راحل علیه السلام درباره همدلی مردم فرمود: «... ما اگر فایده‌ای از این جمهوری اسلامی نداشتیم، الا همین حضور ملت به همه قشرهایش در صحنه و نظارت همه قشرها در امور همه، این یک معجزه و یک هدیه الهی است...»^۱ امام راحل علیه السلام با اشاره به داستان پیرزنی می‌فرماید: کسی به من گفت در یکی از روزهای تظاهرات عمومی پیرزنی در کنار خیابان ایستاده و در دستش کاسه‌ای پر از دو ریالی بود. من گمان کردم فقیر است و نزدیک رفتم کمکش کنم، دیدم این پیرزن محترم می‌گوید: امروز تعطیل عمومی است و مغازه‌ها بسته است و احتمال دارد کسی برای خبر دادن سلامتی خود به خانواده و نیافتن دو ریالی تلفن دچار مشکل شود.^۲

۱. همان، ج ۱۴، ص ۲۰۴.

۲. خبرگزاری رسمی حوزه؛ «از دستاوردهای اخلاقی و معنوی انقلاب اسلامی چه می‌دانیم»؛ ۱۳۹۷/۱۱/۰۹، کد خبر: ۴۷۷۰۶۲.

فهرست منابع

کتاب

۱. حاجتی، میراحمدرضا؛ عصر امام خمینی علیه السلام، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۱ش.
۲. دیبا، فریده؛ دخترم فرح؛ ترجمه الهه رئیس فیروز؛ تهران: انتشارات به‌آفرین، بی تا.
۳. طباطبایی، سید محمدحسین؛ *المیزان فی تفسیر القرآن*؛ قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ق.
۴. مکارم شیرازی، ناصر؛ تفسیر نمونه؛ تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۲ش.
۵. مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی؛ *سقوط (مجموعه مقالات نخستین همایش بررسی علل فروپاشی سلطنت پهلوی)*؛ تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۸۴ش.
۶. محمدی، منوچهر؛ *دستاوردهای کلان انقلاب اسلامی*؛ قم: نشر معارف، چاپ ۴، ۱۳۹۷ش.
۷. مرتضایی، علی‌اکبر؛ *امام خمینی علیه السلام در حدیث دیگران*؛ تهران: پیام آزادی، ۱۳۷۸ش.
۸. موسوسی خمینی، سید روح‌الله؛ *صحیفه امام*؛ تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۸ش.

روزنامه‌ها و مجلات

۱. روزنامه کیهان؛ «امام خمینی علیه السلام فاتح دل‌ها بود، چه با سکوتش چه با کلامش»؛ ۱۳۹۶/۱۱/۱۹، شماره ۲۱۸۴۰.

۲. سیف، حمیدرضا؛ «انقلاب اسلامی و تعالی معرفتی»؛ مجله معرفت؛ شماره ۹۸، بهمن ۱۳۸۴.
۳. هوبر، احمد؛ «دستاوردهای انقلاب در جهان امروز»؛ فصلنامه حضور؛ شماره اول، خرداد ۱۳۷۰.

سایت‌ها و خبرگزاری‌ها

۱. خبرگزاری تسنیم؛ «نظر اندیشمندان غربی درباره انقلاب اسلامی»؛ ۱۳۹۲/۱۲/۱۶، کد خبر: ۲۷۲۹۳۲.
۲. خبرگزاری رسمی حوزه؛ «عزت‌مندی در انقلاب عاشورا و انقلاب اسلامی»؛ ۱۳۹۸/۰۶/۱۵، کد خبر: ۸۶۲۳۰۶.
۳. _____؛ «از دستاوردهای اخلاقی و معنوی انقلاب اسلامی چه می‌دانیم»؛ ۱۳۹۷/۱۱/۰۹، کد خبر: ۴۷۷۰۶۲.
۴. خبرگزاری فارس؛ «فساد دربار»؛ ۱۳۸۴/۱۱/۰۲، کد خبر: ۸۴۱۱۰۲۰۱۸۱.
۵. سایت خبری تحلیلی الف؛ «غروب خورشید جماران»؛ ۱۳۹۳/۰۳/۱۴، کد خبر: ۲۲۹۲۴۱.
۶. وب‌سایت پرسمان دانشگاهیان؛ «شخصیت حضرت آیت‌الله خامنه‌ای خلف صالح امام»؛ ۱۳۹۱/۰۴/۱۳، کد خبر: ۱۴۸۰۱۶.
۷. _____؛ «موقعیت سیاسی ایران قبل از انقلاب»؛ ۱۳۹۴/۰۸/۲۷، کد خبر: ۱۵۱۸۰۹.

رسالت والدین در کاهش آسیب‌های فضای سایبری در فرزندان

سیده طاهره موسوی*

مقدمه

آخرین آمار وضعیت استفاده از ابزارهای فناوری اطلاعات و ارتباطات، گویای آن است که بیش از ۶۷ میلیون نفر در ایران از اینترنت استفاده می‌کنند.^۱ عدم کاربری مناسب و فقدان آموزش‌های لازم توسط کاربران، موجب شده به جای بهره‌بردن از فرصت‌های بسیار و پیشرفت روزافزون، آسیب‌ها و تهدیدهای فراوانی گریبانگیر خانواده‌ها شود. از سویی به دلیل افزایش هر روزه نقش فضای سایبری در زندگی روزمره افراد، حذف آن غیر ممکن است. از این رو یکی از راه‌های معقول جهت مقابله با تهدیدهای فضای سایبر، ارتباط مناسب اعضای خانواده با یکدیگر و آماده‌سازی مطلوب فرزندان جهت بهره‌مندی صحیح از اینترنت است که در این مقاله به طور اجمالی به آن پرداخته می‌شود.

الف. ارتقای سطح سواد

برای بهره‌گیری از فرصت‌های فضای سایبری و مصونیت از تهدیدهای آن، افراد باید به سواد اعتقادی و رسانه‌ای مجهز باشند.

۱. ارتقای سواد رسانه‌ای

رسانه‌ها، واسطه‌ای برای درک و شناخت پدیده‌ها در دایره برداشت‌هایی هستند که به

* پژوهشگر رسانه و فضای سایبر؛ دانشجوی دکتری مدیریت رسانه.

۱. خبرگزاری میزان؛ «آخرین آمار از تعداد کاربران ایرانی اینترنت»؛ ۱۳۹۸/۰۹/۰۹، کد خبر: ۵۷۲۲۷۹.

<https://www.mizanonline.com/fa/news/572279/>

طور غیرمستقیم برای افراد منفعل می‌سازند. رسانه‌ها، سازنده یا بازسازنده تصاویر به ظاهر واقعی هستند که مخاطبان منفعل آنها را به واسطه مشاهده، تفسیر و باور می‌کنند. این در حالی است که چنین برداشت‌هایی اغلب بر اساس اهداف سرمایه‌داری و برنامه‌ریزی‌های سلطه‌گران جهانی در راستای القای باورها و عقاید مد نظر آنان شکل می‌گیرد. از این روست که می‌گویند در عصر رسانه‌ها «دیدن، عین باور کردن نیست».^۱

از جمله ابزارهایی که افراد به واسطه آنها می‌توانند در مقابل باورهای القایی ایستادگی کنند و از مخاطب منفعل به فعال تبدیل شوند، سواد رسانه‌ای است. «هدف اصلی سواد رسانه‌ای، تبدیل مخاطب منفعل به فعال، متفکر و منتقد است تا بتواند قدرت کنترل بیشتری نسبت به تعابیر پیام‌ها به دست آورد. برای مثال صاحبان آگهی‌های تبلیغاتی می‌خواهند مخاطب را این‌گونه متقاعد کنند که با خود بگوید: ما مشکلاتی داریم و کالاهای آنهاست که می‌تواند ما را در غلبه بر این مشکل یاری کند».^۲ خانواده‌ها برای دست یافتن به سواد و کنترل رسانه‌ای باید با اهداف، ویژگی‌ها و جذابیت‌ها، فنون رسانه‌ای و ترفندهای روان‌شناسی تأثیرگذاری، ظرفیت‌های تأثیرپذیری انسان، تکنیک‌های مقابله با تأثیرپذیری‌های منفعلانه و ... آشنا شوند. «برای نمونه تأکید بیش از حد رسانه‌ها بر عنصر زیبایی به عنوان کلید موفقیت‌های فردی و اجتماعی زنان، منجر به نیازآفرینی شدید و تمایل آنها به شیوه‌های مختلف زیبایی اندام و صورت شده است. بدین ترتیب انواع کالاها و لوازم آرایش، عمل‌های جراحی و ... فرصت تبلیغ و توصیف در رسانه‌ای را پیدا کرده‌اند و در پرتو رضای این نیاز غیر واقعی، رسانه‌ها به راحتی محتوای ضد دینی مدنظر خود را به مخاطب القا می‌کند».^۳ این در حالی است که دیدگاه انتقادی همراه با تفکر، اندیشه و انتخاب مناسب در میان افراد خانواده، آنها را از این اهداف رسانه‌ها آگاه می‌کند و به جای

۱. لیلی حسن‌عالی؛ «آموزش سواد رسانه‌ای و مقابله با پدیده شکاف نسلی»؛ ص ۳.

۲. همان.

۳. مهدی عمروآبادی و دیگران؛ «روش‌شناسی تبلیغات ضد دینی در فضای مجازی و راهکارهای مقابله با آن»؛ فصلنامه ره‌آورد نور؛ ص ۵۹.

آنکه تحت سیطره رسانه‌ها حرکت کنند، خلاف جهت آن حرکت می‌کنند.

۲. ارتقای سواد مذهبی و اعتقادی

هر چند فضای سایبری ظرفیت‌های فوق‌العاده‌ای برای ترویج دین اسلام دارد، اما دشمنان اسلام از این فرصت سوءاستفاده می‌کنند. آنها با هدف تخریب عقاید اسلامی با تولید و انتشار انواع نمادها، عقاید و ارزش‌های شیطان‌پرستی به شبهه‌افکنی نسبت به اصول دین اسلام می‌پردازند. از این رو افزایش سواد دینی و اعتقادی، ضروری است تا مسلمانان اینترنت را فقط امکانی در خدمت رفع نیازهای مادی و معنوی مثبت و سازنده بدانند، نه مأمونی برای یافتن باورهای القایی. در این میان بهره‌مندی نوجوانان و جوانان از آموزه‌های اعتقادی، بسیار ضروری است و والدین باید بر اساس توصیه‌های ائمه اطهار علیهم‌السلام به برنامه‌ریزی‌های بلندمدت جهت آموزش اعتقادات به فرزندان بپردازند.

با توجه به نقش کلیدی والدین در تربیت فرزند، قرآن و روایات همواره تأکید دارند که والدین باید مراقب خود و اعضای خانواده خویش باشند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاطٌ شِدَادٌ^۱ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌هاست، نگه دارید؛ آتشی که فرشتگانی بر آن گمارده شده که خشن و سختگیرند».

ب. افزایش معنویت در خانواده

خانواده زمانی می‌تواند از آسیب‌ها مصون باشد که رفتار، گفتار و افکار اعضای آن سرشار از معنویت الهی باشد. برای رسیدن به معنویت نیز راهکارهای بسیاری وجود دارد که به دو مورد آن اشاره می‌شود.

۱. یاد خدا در خانواده

کوشش برای حفظ رنگ و بوی اخلاقی در فضای سایبری، می‌تواند خانواده را در

۱. تحریم: ۶.

برابر آثار سوء فضای سایبری مقاوم کند. اگر کاربران هنگام استفاده از فضای سایبری، خدا، قانون‌های الهی و اصول اخلاقی را در نظر بگیرند و به آموزه‌های دینی توجه کنند، از آسیب‌های فراوان این فضا نیز در امان خواهند بود. گفتگو با نامحرم، دیدن سریال‌های نامناسب یا عکس‌های تحریک‌کننده، استفاده از برخی سرویس‌های پُر مخاطره، خواندن داستان‌های محرک جنسی و ...، خطوط قرمزی است که هم والدین باید از آنها دوری کنند و هم اعضای خانواده را از آثار و عواقب آن بر حذر دارند. کمترین سهل‌انگاری در عبور از خط قرمزها، موجب فراموشی یاد خدا می‌شود. انسانی که یاد خدا را به فراموشی بسپارد، به حال خود رها می‌شود و به سوی شقاوت و سقوط گام بر می‌دارد.^۱

اینترنت همانند دریاست که نباید ناآگاهانه به آن وارد شد؛ زیرا خطر غرق شدن را به دنبال دارد. باید در آغاز راه، خطر را جدی گرفت و با تقویت اراده وارد میدان شد و از شرّ شیطان‌های انسی و جنی و سوسه‌گر به خدا پناه برد، از او هدایت طلبید و در بهره‌برداری از اینترنت، انضباط و برنامه صحیحی داشت.^۲ «خوب است مانند تابلوهای راهنمایی و رانندگی در کنار وسیله ارتباط با فضای سایبری، پیام‌هایی بگذاریم تا از مسیر درست منحرف نشویم و خویشتن خویش را فراموش نکنیم و ناخواسته در دام غفلت و دوری از یاد خدا نیفتیم؛ چرا که خداوند می‌فرماید: "وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا؛^۳ و هر کس از یاد من روی‌گردان شود، زندگی (سخت و) تنگی خواهد داشت". بنابراین برای ورود به اینترنت و بهره‌گیری از فایده‌های آن، تنها ابزار ایمنی‌بخش یاد خداست».^۴ از این رو اعضای خانواده

۱. علیرضا فجری و محمد مهدی فجری؛ راهکارهای صیانت از خانواده در برابر آسیب‌های فضای سایبری؛ فصلنامه اخلاق؛ ص ۶۷.

۲. سید مهدی سلطانی رنانی؛ «راهکارهای اخلاقی برای مقابله با آسیب‌های بافتی اینترنت در نهاد خانواده»؛ فصلنامه اخلاق؛ ص ۱۷۸.

۳. طه: ۱۲۴.

۴. علیرضا فجری و محمد مهدی فجری؛ راهکارهای صیانت از خانواده در برابر آسیب‌های فضای سایبری؛ فصلنامه اخلاق؛ ص ۷۷.

می‌توانند آیات نورانی قرآن، احادیث و نیز جملاتی همانند «فرشتگان فضای مجازی را هم می‌بینند و اعمال را ثبت می‌کنند»، «ای بنده مؤمن خدا، پروردگار رفتارهای مجازیات را هم می‌بیند، خودت باش! خالصانه و مؤمنانه»، «در پیج‌هایی که تو را در پیج لذت می‌اندازد، نیچ؛ شاید پشت پیج آخر دره‌ای از گناه نهفته باشد»، «قانون‌های نانوشته مجازی را با الفبای ایمان برای خودت بنویس» را تهیه و به صورت دست‌نوشته یا پوستر در خانه نصب کنند.

والدین در خانه می‌توانند مکانی به عنوان خلوت با خود و خدا در نظر بگیرند و هر روز هنگام اقامه نماز برای راز و نیاز با خداوند و یا تفکر درباره خود و کارهایی که انجام می‌دهند، به آن مکان بروند؛ در این صورت فرزند نیز می‌آموزد که همانند والدین چنین خلوتی داشته باشد. این فضا باید به دور از هر وسیله ارتباطی باشد. افراد در این خلوت باید بیشتر به نیازهای خود، نحوه برطرف‌سازی پسند یا ناپسند آنها در فضای حقیقی یا مجازی فکر کنند، از گناهان خود احساس پشیمانی کنند و تصمیم بگیرند که درصدد تغییر رفتارهای گناه‌آلود خود برآیند. والدین می‌توانند برای تأثیرگذاری بر فرزندان، نتایج تفکر خویش را با فرزندان مطرح و از آنها مشورت بگیرند.

۲. ایجاد سبک زندگی تقواگرایانه

تقوا به معنای خودمراقبتی و کنترل نفس، خصوصیت لازم همه افراد در همه جا و هر زمان است؛ اما در هر برهه‌ای از زمان و به تناسب مصداق، معانی مختلفی پیدا می‌کند.^۱ خداوند متعال برای رفع مشکلاتی مانند اعمال غیراخلاقی، تهمت، حرمت‌شکنی، سوءظن و ... راهکار تقوا را معرفی کرده است.^۲ تقوای چشم، تقوای زبان، تقوای گوش و تقوای دست، یکی از مصادیق جزئی تقوا هستند. در سبک زندگی اسلامی

۱. سید عبدالکریم حسن‌پور؛ «تعارضات کاربری فضای مجازی با سبک زندگی اسلامی»؛ فصلنامه

علمی بین‌المللی Pure Life (میان‌رشته‌ای و چندزبانه)؛ ص ۷۱.

۲. اعظم پرچم و آسیه علی بالایی؛ «راهکارهای اخلاقی - قرآنی در ارتقای سواد استفاده از فضای

سایبری در خانواده»؛ فصلنامه اخلاق؛ ص ۴۵.

برای هر عضو و فعالیتی از انسان، توصیه مخصوصی وارد شده است.^۱ از این رو وظیفه مهم اعضای خانواده در استفاده از فضای سایبر، رعایت تقوا به مفهوم کامل و مشاهده نکردن تصاویر و فیلم‌های حرام، گوش ندادن به موسیقی‌های حرام، تهمت‌ها، شایعه‌ها و ... است تا باعث دامن زدن به دروغ، نیرنگ و ... نشوند. بهتر است خانواده‌ها با یکدیگر پیمان ببندند و خود را ملزم به رعایت تقوا و هنجارهای اخلاقی در فضای سایبری بدانند. برخی از این هنجارها عبارتند از:

۲/۱. رعایت موازین شرعی در ارتباط با نامحرم

فضای سایبری که تقابل و هویت اصلی افراد را پنهان می‌کند، امکان برون‌ریزی عقده‌های درونی یا حتی جنسی افراد را فراهم می‌کند. این موضوع موجب می‌شود که این رفتارها به دلیل عادی‌سازی، کم‌کم به دنیای واقعی نیز تعمیم یابد. در دنیای سایبری، شبکه‌های اجتماعی و بسیاری از کانال‌ها مانند کانال‌های علمی، هنری، ورزشی و حتی دوستیابی وجود دارند. حال اگر افراد توسط دنبال‌کنندگان (فالوورها) ناخواسته در هر گروهی عضو شدند، باید با رعایت تقوا و ناظر دانستن خداوند بر همه اعمال خود، همانند دنیای واقعی هنجارهای دینی را در ارتباط با نامحرم رعایت کنند؛ زیرا عدم رعایت موازین شرعی در ارتباط با نامحرم، مشکلات جبران‌ناپذیری را برایشان ایجاد خواهد کرد تا آنجا که ممکن است زندگی‌شان از دست برود.

خانمی با مراجعه به دادگاه خانواده، دادخواست طلاق داده و به قاضی گفته بود: شوهرم هر شب که به خانه می‌آید، تنها به فکر متصل شدن به اینترنت است. او دائم با دخترهای ناآشنا در فیس‌بوک چت می‌کند و در تلگرام با آنها در ارتباط است. دیگر خانواده برای او معنایی ندارد. فیس‌بوک، کابوس و هووی من شده است و وقتی شوهرم پای اینترنت می‌نشیند، دیگر حاضر نیست حتی برای شام با من سر یک سفره بنشیند. در واقع شوهرم با فیس‌بوک ازدواج کرده و این موضوع، به کابوس هر شب من تبدیل شده است. وقتی کنار شوهرم می‌روم تا در جریان

۱. سید عبدالکریم حسن‌پور؛ «تعارضات کاربری فضای مجازی با سبک زندگی اسلامی»؛ فصلنامه علمی بین‌المللی Pure Life (میان‌رشته‌ای و چند زبانه)؛ ص ۷۲.

کارهایش قرار گیرم، بر سرم فریاد می‌زند و صفحه کامپیوتر یا گوشی‌اش را بر می‌گرداند. دادخواست طلاق دادم تا مشکلات و ناراحتی‌هایم پایان یابد.^۱

۲/۲. عدم توجه به شایعات

گردانندگان سایت‌ها در فضای سایبری برای شهرت هر چه بیشتر افراد مدنظر و یا افزایش تعداد بازدیدکنندگان، به سرعت شایعه‌سازی می‌کنند که بیشتر این شایعات نیز بر اساس زندگی افراد مشهور و یا آبروی اخلاقی آنهاست. رعایت سبک اسلامی در اینترنت، یعنی عدم دنبال کردن شایعات، عدم انتشار و یا بازگو کردن آنها در جمع‌های حقیقی و خانواده و دوستان؛ چنان‌که خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا»^۲ از آنچه به آن آگاهی نداری، پیروی مکن؛ چرا که گوش و چشم و دل همه مسئولند.

گسترش شایعه‌سازی و تهمت به دیگران یا خیانت‌های مطرح شده در فیلم‌ها و سریال‌ها (به‌ویژه در ماهواره‌ها که اغلب به عنوان خط اصلی داستان مطرح است)، موجب افزایش شک، دودلی و بدبینی به افراد خانواده می‌شود که مهم‌ترین راه مقابله و دوری از وسوسه شیطان در موارد مذکور، رعایت تقوای الهی است.

خداوند درباره عواقب شایعه‌سازان می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»^۳ کسانی که دوست دارند زشتی‌ها در میان مردم با ایمان شیوع یابد، عذاب دردناکی برای آنان در دنیا و آخرت است و خداوند می‌داند و شما نمی‌دانید. خداوند در این آیه تهمت‌زنندگان را تهدید کرده است؛ زیرا تهمت، از مصادیق فاحشه است و اشاعه آن در میان مؤمنان به این دلیل بود که دشمنان دوست داشتند هر عمل زشت و فاحشه‌ای در میان مؤمنان شیوع یابد.^۴

۱. خبرگزاری تابناک خراسان رضوی؛ «همسرم اینترنتی با دختران زیادی ارتباط دارد»؛ ۱۳۹۶/۰۲/۰۲، کد خبر: ۴۱۲۱۰۰.

<http://www.tabnakrazavi.ir/fa/news/412100>

۲. اسراء: ۳۶.

۳. نور: ۱۹.

۴. اعظم پرچم و آسیه علی بالایی؛ «راهکارهای اخلاقی - قرآنی در ارتقای سواد استفاده از فضای سایبری در خانواده»؛ فصلنامه اخلاق؛ ص ۵۱

شایعات و تهمت‌ها، فضا را برای عادی‌سازی هر گونه اعمال خلاف شرع هموار می‌کنند. آبروی بسیاری از افراد را به ناحق می‌ریزند و روابط اجتماعی و شخصی آنها را برای عموم بازگو می‌کنند. این در حالی است که خداوند در سوره نور، دستور داده است که برای ورود به حریم خصوصی دیگران باید از آنها اجازه گرفته شود: «فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ اذْجِعُوا فَازْجِعُوا هُوَ أَزْكَىٰ لَكُمْ»^۱ و اگر کسی را در آن نیافتید، وارد نشوید تا به شما اجازه داده شود و اگر گفته شد: بازگردید، بازگردید؛ این برای شما پاکیزه‌تر است».

حفظ حریم خصوصی، یکی از مهم‌ترین موضوعات در فضای سایبری است. «بعضی از افراد بدون هیچ‌گونه توجهی، اطلاعات و داده‌های خود را به اشتراک می‌گذارند. حتی شناختن دوستان و فالوورها هم دلیل خوبی برای این بی‌دقتی‌ها نیست؛ زیرا عواقبی در پی دارد که گاهی جبران‌ناپذیرند».^۲ حال آنکه تقوای الهی، مانع خودافشایی و خودجلوه‌گری فرد می‌شود.

در بسیاری از صفحات شبکه‌های اجتماعی چنین تبلیغ می‌شود که فرد با اضافه کردن تعداد بالایی از مخاطبان به گروه مبلغ، چندین میلیون پول به عنوان جایزه دریافت خواهد کرد. این موضوع موجب شناسایی دوستان افراد و قرارگیری بیشتر آنها در معرض هک خواهد شد. همچنین دروغ بودن تبلیغات، موجب می‌شود سایر افراد با انواع حيله‌های مهندسی اجتماعی آشنا شده و از این ترفندها سوءاستفاده کنند. از این رو والدین باید با گوشزد کردن چنین ترفندهایی، فرزندان را از دروغ‌گویی و فریب‌گری که در تضاد با تقواست، باز دارند.

ج. استفاده هدفمند از فضای سایبری

مهم‌ترین موضوع در استفاده از اینترنت، هدفمندی است. فضای سایبری به عنوان امکانی برای برآوری نیازهای معقول انسان‌هاست، نه وسیله‌ای برای خوش‌گذرانی. عدم وجود هدف در استفاده از اینترنت، باعث می‌شود فرد به دلیل وبگردی و خوش‌گذرانی، به موارد مستهجن روی بیاورد و به دلیل عدم کنترل بر نفس، متضرر

۱. نور: ۲۸.

۲. ر.ک: سعید منافی و زینب رضایت‌پور؛ حریم خصوصی در شبکه‌های اجتماعی؛ ص ۵۰.

دنیا و آخرت شود. همان‌گونه که امروزه برای آنکه افراد در سفر گم نشوند، از نرم‌افزارهای خاصی مانند سفریاب استفاده می‌شود، در دنیای سایبری نیز اگر هدف معقول یا مقصد مشخص باشد، فرد از مسیر مناسب و بی‌خطر به مقصود خود می‌رسد.

برای تعیین یا تصحیح هدف و مسیر، می‌توان از مشاورانی همچون والدین یا افراد معتمدی که با ابعاد وجودی انسان و برنامه‌های خداوند برای رشد او آگاهند، بهره برد و نیز فرد بکوشد با ارزش‌های وجودی خویش آگاه شود.^۱ در چنین شرایطی است که فرد با کارهای بی‌هدف، وقت و ارزش خود را ضایع نمی‌کند؛ چنان‌که امام علی علیه السلام فرموده است: «قَدَّرَ الرَّجُلُ عَلَى قَدَرِ هِمَّتِهِ»^۲ قدر و اندازه هر کس، همان قدر و اندازه همتش است».

خودآگاهی موجب شناخت خود، خداوند و انگیزه‌ای برای حرکت به سوی اوست. لذت‌ها و خوش‌گذرانی‌های کاذب، همواره آدمی را از یاد خدا و خودشناسی غافل می‌کند و او را به انحطاط می‌کشاند. این در حالی است که «فرد با خودآگاهی، نیازهای خود را می‌شناسد و می‌داند که باید از راه‌های درست آنها را تامین کند؛ در جامعه معیارهای ارزشمند را می‌شناسد و دنبال ارزش‌های کاذب نمی‌رود. با شناخت هویت خویش، در پی هدف برتر و غایی است. او با عزت و کرامت انسانی و بر اساس مذهب و حس خداجویی خود، از بسیاری از لغزش‌ها و سستی‌ها مصون خواهد بود و با حرکت بر پایه علم و بصیرت، در مسیر سعادت گام خواهد برداشت».^۳

د. جایگزین‌سازی آموزه‌های اسلامی

برای کاهش آسیب‌های استفاده از فضای سایبری، افراد باید افعال مناسبی را جایگزین وب‌گردی‌های بیهوده کنند.

۱. سید مهدی سلطانی رنانی؛ «راهکارهای اخلاقی برای مقابله با آسیب‌های بافتی اینترنت در نهاد خانواده»؛ فصلنامه اخلاق؛ ص ۱۷۱.

۲. محمد بن حسین شریف الرضی؛ نهج البلاغه؛ تصحیح صبحی صالح؛ ص ۴۷۷.

۳. اعظم پرچم و آسیه علی بالایی؛ «راهکارهای اخلاقی - قرآنی در ارتقای سواد استفاده از فضای سایبری در خانواده»؛ فصلنامه اخلاق؛ ص ۱۷۶.

۱. افزایش ارتباطات خانوادگی

برای کاهش آسیب‌ها و معضلات ناشی از ابزارها، توجه به آداب و رسوم و فرهنگ اسلامی، ضروری است. بهترین و مهم‌ترین بستری که می‌تواند این جایگزینی را انجام دهد و همزمان با غنی‌سازی اوقات فراغت، فرهنگ اصیل اسلامی ایرانی را تقویت کند؛ خانواده و کارکردهای مربوط به آن است.^۱ برای مثال والدین می‌توانند از طریق فراهم کردن فرصت‌هایی برای گفتگو، افزایش صمیمیت، بازی و تفریحات سالم، افراد خانواده را گرد هم آورند تا ضمن برطرف کردن نیازهایی همچون ارتباطات خانوادگی، کمک به حل مشکلات، ایجاد دوره‌های مفرح و ...، از فرصت غرق شدن در فضای سایبری بکاهند.

۲. تولید محتواهای دینی

والدین می‌توانند با ایجاد صفحات دینی، فرهنگی و علمی و با توجه به رشته مورد علاقه فرزند، دغدغه‌ای برای فعالیت‌های سایبری او ایجاد کنند تا ضمن مدیریت فضای سایبری، مکانی اختصاصی برای فرزند خود فراهم کنند تا با انجام فعالیتی هدفمند و سودمند در آن، به وب‌گردی‌های بیهوده گرفتار نشود.

۳. معرفی الگوهای رفتاری

والدین، اولین افرادی هستند که فرزندان از آنها الگوبرداری می‌کنند و این الگوگیری تا آخر عمر آنها می‌تواند ادامه داشته باشد. «اگر والدین اصلاح مصرف رسانه‌ای و بهره‌مندی از فضای سایبری را از خودشان شروع کنند، فرزندان نیز از رفتار و عملکرد آنها الگو خواهند گرفت. برای مثال اگر پدر خانواده شب هنگام و زمانی که در کنار خانواده است، تلفن همراه خود را کنار بگذارد یا اگر رمز عبور تلفن همراه پدر و مادر یا رایانه خانگی برای دیگر اعضای خانواده معلوم باشد و فرزندان بدانند در تلفن همراه والدینشان مورد نامناسبی وجود ندارد، آنان نیز چنین رفتاری را می‌آموزند».^۲

۱. علیرضا فجری و محمدمهدی فجری؛ راهکارهای صیانت از خانواده در برابر آسیب‌های فضای سایبری؛ فصلنامه اخلاق؛ ص ۷۳.
 ۲. همان، ص ۶۹.

فهرست منابع

کتاب و مجلات

۱. پرچم، اعظم و آسیه علی بالایی؛ «راهکارهای اخلاقی - قرآنی در ارتقای سواد استفاده از فضای سایبری در خانواده»؛ فصلنامه اخلاق؛ سال هفتم، شماره ۲۸، زمستان ۱۳۹۶، ص ۶۰ - ۳۷.
۲. حسن پور، سید عبدالکریم؛ «تعارضات کاربری فضای مجازی با سبک زندگی اسلامی (با تأکید بر جایگاه زمان، خانواده و روابط اجتماعی)»؛ فصلنامه علمی بین‌المللی Pure Life (میان‌رشته‌ای و چند زبانه)؛ دوره ششم، شماره ۱۶، پاییز ۱۳۹۸، ص ۷۸ - ۵۷.
۳. حسن عالی، لیلی؛ «آموزش سواد رسانه‌ای و مقابله با پدیده شکاف نسلی (با تأکید بر شکاف دیجیتالی بین نسل‌ها)»؛ اولین همایش ملی آسیب‌شناسی و آسیب‌زدایی پدیده شکاف بین نسلی (زمینه‌ها، چالش‌ها و راهکارها)؛ بوشهر، مؤسسه فرهنگی هنری بام پژوهش پرواز جنوب، دوره اول ۱۳۹۶.
۴. سلطانی رنانی، سید مهدی؛ «راهکارهای اخلاقی برای مقابله با آسیب‌های بافتی اینترنت در نهاد خانواده»؛ فصلنامه اخلاق؛ سال هفتم، شماره ۲۸، زمستان ۱۳۹۶، ص ۱۸۳ - ۱۶۱.
۵. شریف الرضی، محمد بن حسین؛ نهج‌البلاغه؛ تصحیح صبحی صالح؛ چاپ اول قم: هجرت، ۱۴۱۴ ق.
۶. عمروآبادی، علیرضا و محمداسماعیل عبداللهی و محمد کرمی‌نیا؛ «روش‌شناسی تبلیغات ضد دینی در فضای مجازی و راهکارهای مقابله با آن»؛ فصلنامه ره‌آورد نور؛ شماره ۷۰، بهار ۱۳۹۹، ص ۶۸ - ۵۷.
۷. فجری، علیرضا و محمد مهدی فجری؛ «راهکارهای صیانت از خانواده در برابر آسیب‌های فضای سایبری»؛ فصلنامه اخلاق؛ سال هفتم، شماره ۲۸، زمستان ۱۳۹۶، ص ۸۴ - ۶۱.

خبرگزاری‌ها

۱. خبرگزاری تابناک خراسان رضوی؛ «همسرم اینترنتی با دختران زیادی ارتباط دارد»؛ ۱۳۹۶/۰۲/۰۲، کد خبر: ۴۱۲۱۰۰.
۲. خبرگزاری میزان؛ «آخرین آمار از تعداد کاربران ایرانی اینترنت»؛ ۱۳۹۸/۰۹/۰۹، کد خبر: ۵۷۲۲۷۹.

آداب سفر

حجت الاسلام والمسلمین عیسی عیسی زاده*

مقدمه

انسان‌ها از دوران گذشته برای برآوردن نیازهای مادی و معنوی خویش، مسافرت را یکی از برنامه‌های زندگی‌شان قرار می‌دادند. اسلام نیز به تأمین این نیاز اساسی انسان توجه ویژه نموده و برای انجام آن، آداب و احکامی خاص را توصیه کرده است. خداوند برای دست یافتن انسان‌ها به خدانشناسی، معادشناسی و عبرت‌آموزی، بارها آنها را به سیر و سفر همراه با تفکر و تدبیر در نشانه‌های خلقت و پیشینیان دعوت نموده است: «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ»^۱ بی‌گمان پیش از شما نیز سنت‌هایی بوده و سپری شده است؛ پس در زمین بگردید و بنگرید که فرجام کسانی که آیات خدا را دروغ شمردند، چگونه بوده است». خداوند از مؤمنان خواسته است تا عده‌ای از آنان برای کسب معارف دینی سفر کنند و پس از بازگشت، به هدایت قوم بپردازند: «پس چرا از هر طایفه‌ای جمعی برای جنگ و گروهی نزد رسول برای آموختن علم دین مهیا نباشند تا قوم خود را چون به نزدشان بازگشتند، بیم رسانند؛ باشد که [از نافرمانی خدا] حذر کنند»^۲. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره اهمیت سفر فرموده است: «اگر مردم از رحمت خدا به مسافر آگاهی پیدا می‌کردند، همگی بار سفر می‌بستند؛ همانا خداوند با مسافران بسی مهربان است»^۳.

* عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

۱. آل عمران: ۱۳۷؛ نیز ر.ک: نمل: ۶۹؛ غافر: ۲۱ و ۸۲؛ عنکبوت: ۲۰.

۲. توبه: ۱۲۲.

۳. مسعود بن عیسی ابن ابی فراس؛ مجموعه ورام؛ ج ۱، ص ۳۳.

الف. تعریف سفر

سفر در مقابل حضر،^۱ به معنای بیرون شدن از وطن خود^۲ و به محل دیگری رفتن است.^۳ همچنین به معنای «پیمودن مسافت»^۴ و «رفتن از جایی به جای دیگر» نیز آمده است.^۵

ب. اهداف سفر

در آموزه‌های دینی، برای سفر کردن اهدافی بیان شده است که به برخی از آنها اشاره می‌شود.

۱. خداشناسی

یکی از آثار سیر و سفر، تأمل و تفکر در موجودات و پدیده‌های عالم خلقت، پی بردن به قدرت خداوند و آگاهی و شناخت درباره خداوندی است که آنها را پدید آورده است. خداوند در تشویق مردم به چنین سیر و سفری، خطاب به پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: «قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ»^۶ «[به انسان‌ها] بگو تا به سیر و سفر بپردازند و تفکر کنند که خداوند چگونه مخلوقات را آفرید؛ پس [خداوند آفریننده این عالم] قادر است جهان آخرت را نیز پدید آورد».

۲. معادشناسی

یکی از آثار ارزشمند سفر همراه با تأمل و تفکر در مخلوقات، آگاهی به عالم آخرت است. در چنین سفری است که آدمی با مشاهده پدیده‌ها و موجوداتی که خداوند آنها را از نیستی به وجود آورده است، می‌تواند معاد را دریابد که خداوند همان‌گونه

۱. علی‌اکبر دهخدا؛ لغت‌نامه؛ ج ۸، ص ۱۲۰۵۱.

۲. محمد بن مکرم ابن منظور؛ لسان العرب؛ ج ۶، ص ۲۷۶.

۳. محمد معین؛ فرهنگ فارسی؛ ج ۲، ص ۱۸۸۸.

۴. اسماعیل بن حماد الجوهری؛ الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیه؛ ج ۱، ص ۳۱۸.

۵. حسن انوری و دیگران؛ فرهنگ بزرگ سخن؛ ج ۵، ص ۴۱۹۳.

۶. عنکبوت: ۲۰.

که درختان مرده در فصل زمستان را در فصل بهار زنده می‌کند و شکوفا می‌سازد، با همین قدرت می‌تواند موجودات مرده در عالم قیامت را زنده کند. خداوند برای دستیابی بشر به چنین آگاهی به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله چنین توصیه فرموده است: «[به انسان‌ها] بگو تا به سیر و سفر پردازند و تفکر کنند که خداوند چگونه مخلوقات را آفرید؛ پس [خداوند آفریننده این عالم] قادر است جهان آخرت را نیز پدید آورد؛ زیرا او بر انجام هر کاری توانایی دارد»^۱.

۳. عبرت‌آموزی

یکی از آثار سفر که می‌تواند تأثیر فراوانی در زندگی انسان داشته باشد، عبرت گرفتن از سرگذشت پیشینیان است. خداوند در چند آیه قرآن به این نکته اشاره کرده و انسان‌ها را درباره عبرت گرفتن از سرانجام پیشینیان بازخواست کرده و فرموده است: «أَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ؟^۲ آیا [مخالفان دعوت تو] در زمین سیر نکردند تا ببینند عاقبت کسانی که پیش از آنها بودند، چه شد».

۴. دانش‌افزایی

یکی از آثار سیر و سفر، دانش‌افزایی است؛ چنان‌که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرموده است: «سَافِرُوا فَإِنَّكُمْ إِنْ لَمْ تَعْنَمُوا مَالًا أَفَدْتُمْ عَقْلًا»^۳ سفر کنید، پس اگر در سفر مالی به چنگ نیاورید، به حتم اندیشه شما فزونی خواهد گرفت». خداوند نیز در قرآن مؤمنان را به کوچ کردن از وطن برای دانش‌اندوزی و کسب معارف دین دعوت کرده است؛^۴ چنان‌که حضرت موسی علیه السلام پس از طی سفر طولانی و سخت از حضرت خضر علیه السلام تقاضا کرد تا بخشی از آموخته‌هایش را به وی آموزش دهد.^۵

۵. کسب روزی

امام صادق علیه السلام درباره سفر کردن با هدف کسب روزی فرموده است: «سفر کنید تا

۱. همان.

۲. یوسف: ۱۰۹.

۳. فضل بن حسن طبرسی؛ مکارم الاخلاق؛ ص ۲۴.

۴. توبه: ۱۲۲.

۵. کهف: ۶۲ و ۶۶.

روزی بگیرید». ^۱ همچنین فرموده است: «مسافرت کنید و غنیمت ببرید». ^۲ خداوند نیز در قرآن مؤمنان را به این مسأله تشویق کرده و فرموده است: «فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ؛ ^۳ و چون نماز پایان گیرد، در زمین پراکنده شوید (سیر و سفر کنید) و از فضل و رزق خدا جويا شوید». در توصیه‌های پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به امام علی عَلَيْهِ السَّلَام نیز به این مسأله توجه شده است؛ چنان‌که فرموده است: «یا علی! بر مرد عاقل سزاوار نیست که قصد سیر و سفر کند، مگر در سه چیز [که] یکی از آنها برای تحصیل معاش است». ^۴

ج. آداب سفر

اسلام آداب ارزشمندی برای پیش از سفر، هنگام سفر و پایان سفر بیان کرده است که به آنها اشاره می‌شود.

۱. آداب پیش از سفر

در آموزه‌های دینی، توصیه‌های ارزنده‌ای برای پیش از شروع سفر آمده است که به برخی از آنها اشاره می‌شود.

- وصیت کردن

با توجه به اینکه حادثه خبر نمی‌کند و بعضی سفرها نیز خطراتی را به همراه دارد، شایسته است انسانی که قصد سفر دارد؛ بدهکاری‌های خود را پرداخت کند، امانت‌های دیگران را برگرداند و وصیت‌نامه‌ای تنظیم کند. امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام فرموده است: «کسی که بر مرکب سوار شد، باید وصیت کند». ^۵

- خداحافظی

در سخنی از رسول‌خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آمده است: «شایسته است که وقتی مسلمان قصد سفر

۱. علی بن حسام‌الدین متقی هندی؛ کنز العمال؛ ج ۶، ص ۷۰۱.

۲. همان

۳. جمعه: ۱۰.

۴. محمد بن علی صدوق؛ کتاب من لایحضره الفقیه؛ ج ۲، ص ۳۵۶.

۵. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۴، ص ۵۴۲.

می‌کند، برادرانش را آگاه نماید».^۱ همچنین آن حضرت فرموده است: «هر گاه سفر می‌کنید، با برادران دینی خود خداحافظی کنید؛ زیرا خداوند در سایه دعای آنان، برایتان برکت قرار می‌دهد».^۲ امام علی علیه السلام نیز فرموده است: «هنگام مسافرت با برادران دینی خود وداع کنید [و آنان را معطل نکنید]؛ چرا که مسافر باید برود و بدرقه‌کننده نیز باید برگردد».^۳

- انتخاب روز مناسب

یکی از آداب‌هایی که قبل از سفر به آن توصیه شده است، انتخاب زمان مناسب است. همه زمان‌ها و روزها، روزهای خداست؛ اما بعضی اعمال در روزهای خاص آثار و برکات بیشتری دارد. از همین روست که امام صادق علیه السلام فرموده است: «در روز سه‌شنبه مسافرت کنید و حوائج خود را در این روز جستجو کنید؛ زیرا در این روز، خداوند آهن را برای حضرت داود علیه السلام نرم کرده است».^۴ امام باقر علیه السلام نیز درباره آداب پیامبر صلی الله علیه و آله در سفر رفتن فرموده است: «پیامبر صلی الله علیه و آله روز پنج‌شنبه مسافرت می‌کرد و می‌فرمود: روز پنجشنبه، روزی است که خدا و رسولش و فرشتگانش، آن را دوست دارند».^۵

شنبه نیز از دیگر روزهایی است که برای شروع مسافرت مناسب است؛ چنان‌که امام صادق علیه السلام فرموده است: «کسی که قصد سفر دارد، پس روز شنبه سفر کند که اگر سنگی در روز شنبه از جایش کنده شود، هر آینه خداوند آن را به مکانش بر می‌گرداند (کنایه از اینکه شنبه روز خوبی برای مسافرت است)».^۶

- انتخاب زمان مناسب

یکی از توصیه‌های اهل بیت علیهم السلام برای شروع سفر، انتخاب زمان مناسب برای سفر

۱. همان، ج ۲، ص ۱۷۴.

۲. جلال‌الدین سیوطی؛ الجامع الصغیر؛ ج ۱، ص ۸۹.

۳. محمد بن علی صدوق؛ کتاب من لایحضره الفقیه؛ ج ۲، ص ۲۷۵.

۴. محمد بن محمد مفید؛ المزار؛ ص ۵۸.

۵. محمد بن علی صدوق؛ کتاب من لایحضره الفقیه؛ ج ۲، ص ۲۶۶.

۶. همان، ص ۵۸.

است؛ چنان‌که در روایت آمده است: «هر گاه قصد سفر داشتی، چنان برنامه حرکت خود را تنظیم کن که در اول یا آخر روز حرکت کنی و در نیمه روز فرود آیی و نیز آخر شب حرکت کن و از سیر در اول شب بپرهیز». ^۱ پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نیز درباره زمان مناسب سفر فرموده است: «عَلَيْكُمْ بِالسَّيْرِ بِاللَّيْلِ فَإِنَّ الْأَرْضَ تُطَوَّى بِاللَّيْلِ؛^۲ بر شما باد به سفر در شب؛ زیرا زمین در شب بهتر طی می‌شود».

با توجه به پیشرفت ابزار اطلاع‌رسانی در عصر حاضر، شایسته است پس از کسب اطلاعات لازم درباره شرایط جوی و ترافیکی، زمان مناسبی برای سفر تعیین گردد تا از پیشامد هر نوع حادثه و مشکلات پیشگیری شود.

- تهیه زاد و توشه

امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام درباره تهیه زاد و توشه راه سفر فرموده است: «از نشانه‌های شرافت مرد این است که به هنگام سفر، آذوقه پاکیزه (حلال) تدارک ببیند». ^۳ همچنین فرموده است: «هر گاه به سفر می‌روی، سفره پر از طعام تدارک ببیند». ^۴ امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام نیز درباره سیره امام سجاد عَلَيْهِ السَّلَام در تهیه زاد و توشه سفر فرموده است: «امام سجاد عَلَيْهِ السَّلَام هر گاه به سفر حج و عمره مشرف می‌شد، از بهترین خوراکی‌ها مانند بادام، شکر، آرد بدون سبوس و شیرینی با خویش همراه می‌برد». ^۵

- وضو گرفتن

یکی از آداب قبل از شروع سفر، وضو گرفتن است. در سیره پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نقل شده است که آن حضرت هر گاه می‌خواست سفر کند، وضو می‌گرفت. ^۶

- دعا کردن

یکی از آداب قبل از سفر که به آن توصیه شده است، دعا کردن است. امام رضا عَلَيْهِ السَّلَام

۱. سعید بن هبة الله قطب‌الدین راوندی؛ الدعوات؛ ص ۲۹۵.
۲. محمد بن علی صدوق؛ کتاب من لا یحضره الفقیه؛ ج ۲، ص ۲۶۶.
۳. احمد بن محمد برقی؛ المحاسن؛ ج ۲، ص ۳۶۰.
۴. همان.
۵. همان.
۶. اسماعیل بن عمر ابن‌کثیر الدمشقی؛ السیرة النبویة؛ ج ۲، ص ۲۲۲.

درباره ارزش این عمل خطاب به یکی از اصحابش فرمود:

وقتی اراده سفر و حضر کردی و خواستی از منزل خارج شوی، بگو: «بِسْمِ اللَّهِ، آمَنْتُ بِاللَّهِ، تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ مَا شَاءَ اللَّهُ، لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ فَتَلَقَا الشَّيَاطِينَ، فَتَنْصَرِفْ، وَتَضْرِبُ الْمَلَائِكَةُ وُجُوهَهَا، وَتَقُولُ: مَا سَبَّيْلُكُمْ عَلَيْهِ وَقَدْ سَمَى اللَّهَ وَآمَنَ بِهِ وَتَوَكَّلَ عَلَيْهِ، وَقَالَ: مَا شَاءَ اللَّهُ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ». وقتی چنین گفتی، شیاطین از تو دور می‌شوند و فرشتگان به چهره‌های شیاطین می‌زنند و می‌گویند شما را به او چه کار که او نام خدا را برده و به او پناه برده و بر او توکل کرده و آن ذکر را بر زبان جاری کرده است.^۱

امیرمؤمنان علی علیه السلام نیز هنگام سفر این چنین دعا می‌کرد:

اللَّهُمَّ أَنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ وَأَنْتَ الْخَلِيفَةُ فِي الْأَهْلِ وَلَا يَجْمَعُهُمَا غَيْرُكَ لِأَنَّ الْمُسْتَحْلَفَ لَا يَكُونُ مُسْتَصْحَبًا وَالْمُسْتَصْحَبَ لَا يَكُونُ مُسْتَحْلَفًا؛^۲ بارها، تو یار سفر و جانشین در خانواده‌ام هستی و کسی جز تو قدرت بر این دو کار را ندارد؛ زیر برای جانشین، توانایی همراهی با مسافر نیست و همراه مسافر هم قدرت جانشینی ندارد.

- خواندن نماز

یکی از توصیه‌های قبل از آغاز سفر، خواندن دو رکعت نماز است. رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره ارزش این عمل فرموده است: «اگر کسی قبل از آغاز مسافرت در خانه خود و در حضور اهل و عیال خویش دو رکعت نماز گزارد، هیچ چیزی نمی‌تواند با فضیلت آن عمل برابری کند و جای خالی او را در خانواده اش پر می‌کند».^۳ همچنین آن حضرت فرموده است: «برای کسی که قصد مسافرت کرده است، هیچ جانشینی در خانواده بهتر از دو رکعت نماز نیست؛ اگر هنگام سفر این گونه دعا کند: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَوِدِعُكَ نَفْسِي وَأَهْلِي وَمَالِي وَذُرِّيَّتِي وَدُنْيَايَ وَآخِرَتِي وَأَمَاتِي».^۴ نقل است مردی

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۲، ص ۵۴۴ و ۵۴۳.

۲. محمد بن حسین شریف الرضی؛ نهج البلاغه؛ تصحیح صبحی صالح؛ خطبه ۴۶.

۳. علی بن حسام‌الدین متقی هندی؛ کنز العمال؛ ج ۶، ص ۷۱۳.

۴. محمد بن علی صدوق؛ کتاب من لایحضره الفقیه؛ ج ۲، ص ۲۷۱: «خدایا جانم، اهل‌م، مال‌م، ذریه‌ام، دین‌م، دنیایم، آخرتم، امانتم و عاقبت اعمالم را نزد تو به ودیعه می‌سپارم».

خدمت پیامبر ﷺ رسید و عرض کرد: «من قصد سفر دارم و وصیت‌نامه‌ام را نوشته‌ام. آن را نزد کدام یک از پدر، پسر یا برادرم بگذارم؟» حضرت ضمن تأیید کار او فرمود: «کسی که آماده سفر است، بهترین چیزی که جانشین او خواهد بود، این است که چهار رکعت نماز در خانه‌اش بخواند و در هر رکعت، حمد و قل هو الله احد بیاورد و بعد این دعا را بخواند: اللَّهُمَّ إِنِّي أَتَقَرَّبُ بِهِنَّ إِلَيْكَ فَاجْعَلُنَّ خَلِيفَتِي فِي أَهْلِي وَ مَالِي». سپس فرمود: «این چهار رکعت نماز، جانشین او در خانه، مال و اهل اوست تا بازگردد».^۱

- خواندن بعضی از سوره‌های قرآن

یکی از توصیه‌های قبل از شروع سفر، خواندن بعضی از سوره‌های قرآن است. رسول خدا ﷺ درباره فایده این عمل فرموده است: «هر کس هنگام مسافرت، در آستانه خانه‌اش ۱۱ مرتبه سوره توحید را بخواند، خداوند نگهبان او در آن سفر خواهد بود تا اینکه به خانه‌اش برگردد».^۲ امام صادق علیه السلام نیز فرموده است: «سفرت را با قرائت آیه‌الکرسی آغاز کن».^۳

- صدقه دادن

یکی از توصیه‌هایی که قبل از آغاز سفر در آموزه‌های دینی به آن سفارش شده است، صدقه دادن است. امام صادق علیه السلام فرموده است: «سفرت را با صدقه آغاز کن».^۴ پس از صدقه دادن نیز این دعا را بخواند: «اللَّهُمَّ إِنِّي اشْتَرَيْتُ بِهَذِهِ الصَّدَقَةِ سَلَامَتِي وَ سَلَامَةَ سَفَرِي وَ مَا مَعِيَ اللَّهُمَّ احْفَظْنِي وَ احْفَظْ مَا مَعِيَ وَ سَلِّمْ مَعِيَ وَ بَلِّغْنِي وَ بَلِّغْ مَا مَعِيَ بِبَلَاغِكَ الْحَسَنِ الْجَمِيلِ».^۵

۱. علی بن موسی ابن طاووس؛ الأمان من اخطار الأسفار و الازمان؛ ص ۴۳ و ۴۴.

۲. سعید بن هبة الله قطب‌الدین راوندی؛ الدعوات؛ ص ۲۹۴.

۳. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۴، ص ۲۸۳: «افْتَحْ سَفْرَكَ... وَ اقْرَأْ آيَةَ الْكُرْسِيِّ».

۴. همان: «افْتَحْ سَفْرَكَ بِالصَّدَقَةِ».

۵. علی بن موسی ابن طاووس؛ الأمان من اخطار الأسفار و الازمان؛ ص ۲۸: «خداوند من با این صدقه، سلامت خود و سفرم و هر آنچه را همراه دارم، از تو خریدم. بار خدایا، مرا و هر آنچه را همراه دارم، محفوظ بدار و از نعمت سلامتی برخوردار گردان و خود و هر آنچه را دارم، به سلامت به موطن و کاشانه‌ام بازگردان».

- همراه داشتن لوازم مورد نیاز

با توجه به شرایط فصلی، جغرافیایی و مدت سفر، همراه داشتن لوازم مورد نیاز از آداب سفر است. امام صادق علیه السلام فرموده است: «لَقَمَانِ خَطَابٍ بِهٖ فَرَزَنْدَشْ گُفْت: اِی فَرَزَنْدَم! هَر گَاه عَازِمِ سَفَرِ هَسْتِی، وَ سَایِلِی اَز قَبِیلِ شَمَشِیْرِ، چَکْمَه، عَمَامَه، کَمْرَبَنْد، لَیوَان وَ دِیْگَرِ وَ سَایِلِ شَرْبِ، نَخ وَ سَوْزَنْ وَ دَارُو هَا یِی کِه بَرایِ خُودِ وَ هَمْرَاهَانَتِ مَفِیدِ اسْت، هَمْرَاهِ دَاشْتَه باش.»^۱ امام علی علیه السلام نیز درباره سیره پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نقل کرده است که وقتی به سفر می‌رفت، شش وسیله را به همراه خود می‌برد: شیشه [روغن]، قیچی، سرمه‌دان، آینه، شانه و مسواک.^۲

۲. آداب هنگام سفر

الف) گفتن ذکر

- هنگام سوار شدن بر مرکب

در سیره امام صادق علیه السلام نقل شده است که هر گاه آن حضرت پای در رکاب می‌گذاشت، می‌فرمود: «سُبْحَانَ الَّذِی سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَ مَا كُنَّا لَهٗ مُقْرِنِینَ». سپس ۷ بار تسبیح و ۷ بار حمد و ۷ بار خدا را تهلیل (لا اله الا الله) می‌کرد.^۳ قرآن نیز در داستان حضرت نوح علیه السلام به دعا خواندن آن حضرت اشاره می‌کند که پس از استقرار خود و همسفرانش، از سوی خداوند فرمان یافت تا به حمد خدا پردازد و از او بخواهد تا آنان را در نقطه‌ای بابرکت فرود آورد.^۴ آن حضرت به همراهانش گوشزد کرده بود که روان شدن کشتی و لنگر انداختن آن، تنها با نام خداوند انجام می‌پذیرد.^۵

- خواندن قرآن هنگام رسیدن به اماکن خطرناک

امام صادق علیه السلام در این باره به ابراهیم بن نعیم فرموده است: «هر گاه به منزلی وارد شدی و از آن خوفناک بودی، این آیه شریفه را تلاوت کن: رَبِّ اَدْخِلْنِیْ مُدْخَلَ صِدْقٍ وَ

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ *الکافی*؛ ج ۸، ص ۳۰۳.

۲. نعمان بن محمد ابن حیون مغربی؛ *دعائم الاسلام*؛ ج ۱، ص ۱۱۸.

۳. محمد بن علی صدوق؛ *کتاب من لایحضره الفقیه*؛ ج ۲، ص ۴۷۲.

۴. مؤمنون: ۲۸ و ۲۹.

۵. هود: ۴۱.

أَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا». سپس فرمود: «هر گاه چشمت به چیزی افتاد که از آن ترسیدی، آیه‌الکرسی بخوان»^۱.

ب) خواندن دعا

- هنگام رسیدن به مقصد

رسول‌خدا ﷺ در این باره به امام علی علیه السلام فرموده است: «وقتی در سفر به سر منزل مقصد رسیدی، بگو: اللَّهُمَّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ تُزَرِّقُ خَيْرَهُ وَيُدْفَعُ عَنْكَ شَرَّهُ». با این دعا خیرات آن مکان روزی تو می‌شود و شرّش برطرف»^۲.

- هنگام دیدن شهر

رسول‌خدا ﷺ در این باره فرموده است: «[هنگام سفر] وقتی قصد رفت به شهری را داشتی، هنگامی که آن شهر را دیدی، بگو: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ خَيْرَهَا وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهَا اللَّهُمَّ حَبِّبْنَا إِلَى أَهْلِهَا وَحَبِّبْ صَالِحِي أَهْلِهَا إِلَيْنَا»^۳.

ج) باخبر کردن خانواده از برگشت در شب

رسول‌خدا ﷺ از بازگشت به خانه در شب نهی کرده است، مگر آنکه اهل خانواده را از بازگشت خود باخبر کند.^۴ در سیره آن حضرت نیز وارد شده است که جز در روز و پس از برآمدن آفتاب، از سفر باز نمی‌گشت.^۵

د) همراه داشتن تربت امام حسین علیه السلام

زمانی که امام صادق علیه السلام وارد عراق شد، مردم اطراف آن حضرت را گرفتند و پرسیدند: «ای آقای ما! همان‌گونه که تربت امام حسین علیه السلام شفای هر نوع درد و آفتی است، آیا می‌تواند از هراس و وحشت نیز امان‌بخش باشد؟». امام علیه السلام فرمود:

۱. احمد بن محمد برقی؛ المحاسن؛ ج ۲، ص ۳۶۷.

۲. محمد بن علی صدوق؛ کتاب من لا یحضره الفقیه؛ ج ۲، ص ۲۹۸.

۳. همان، ص ۲۹۸ و ۲۹۹.

۴. همان، ص ۳۰۰.

۵. علی بن حسام‌الدین متقی هندی؛ کنز العمال؛ ج ۶، ص ۷۳۴.

آری، هر گاه کسی از شما بخواهد از هر خوف و بیمی مصون بماند، تسبیحی از تربت بردارد و سه بار دعای لیلۃ المبیّت^۱ را در بستر خود بخواند؛ آن‌گاه آن را ببوسد و بر چشم گذارد و بگوید: اللهم إني أسئلك... پس آن را در جیش بگذارد. اگر این کار را در صبح بکند تا شب در امان خداست و این کار را در شب بکند تا صبح در امان خدا خواهد بود.^۲

ه) مواظبت از هزینه سفر

یکی دیگر از نکات مورد توجه در سفر، حفاظت و نگهداری از وسایل و هزینه‌های سفر است. صفوان جمال می‌گوید:

به امام صادق علیه السلام گفتم: «وقتی با خانواده‌ام به سفر حج می‌روم، خرج سفر را به کمرم می‌بندم». امام علیه السلام فرمود: «بسیار خوب است. پدرم می‌فرمود: از قوت مسافر است که خرجی خود را نگهداری کند».^۳ در روایت دیگری علی بن اسباط می‌گوید: «به امام صادق علیه السلام عرض کردم: همراه من درهم‌هایی است که دارای تصویرند و من نیز مُحرم هستم. آنها را در میانم قرار داده و آن را به کمر می‌بندم [آیا اشکالی ندارد؟]». امام علیه السلام فرمود: مانعی ندارد؛ مگر نه این است که آنها خرجی سفر توست و پس از خدای عزوجل اعتماد تو بر آنهاست؟».

۱. دعای لیلۃ المبیّت، دعایی است که امیرمؤمنان علی علیه السلام در شبی که به جای پیامبر صلی الله علیه و آله خوابید، آن را قرائت کرد. شیخ عباس قمی این دعا را در مفاتیح‌الجنان و در تعقیب نماز صبح ذکر نموده است.
۲. علی بن موسی ابن طاووس؛ الأمان من اخطار الاسفار و الأزمان؛ ص ۴۷.
۳. محمد بن علی صدوق؛ کتاب من لا یحضره الفقیه؛ ج ۲، ص ۲۸۰.

فهرست منابع

۱. ابن حیون مغربی، نعمان بن محمد؛ دعائم الاسلام؛ تصحیح آصف فیضی؛ چاپ دوم، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۳۸۵ ق.
۲. ابن طاووس، علی بن موسی؛ الأمان من اخطار الاسفار و الأزمان؛ تصحیح مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام؛ چاپ اول، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۹ ق.
۳. ابن کثیر الدمشقی، اسماعیل بن عمر؛ السیرة النبویة؛ تحقیق مصطفی عبدالواحد؛ بیروت: دار احیاء التراث العربی، [بی تا].
۴. ابن منظور، محمد بن مکرم؛ لسان العرب؛ تصحیح جمال‌الدین میردامادی؛ چاپ سوم، بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۱۴ ق.
۵. انوری، حسن و دیگران؛ فرهنگ بزرگ سخن؛ تهران: سخن، ۱۳۸۱ ش.
۶. برقی، احمد بن محمد؛ المحاسن؛ تصحیح جلال‌الدین محدث؛ چاپ دوم، قم: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ ق.
۷. الجوهری، اسماعیل بن حماد؛ الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیة؛ به کوشش العطار؛ بیروت: دار العلم للملایین، ۱۴۰۷ ق.
۸. دهخدا، علی‌اکبر؛ لغت‌نامه؛ تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۲ ش.
۹. سیوطی؛ جلال‌الدین عبدالرحمن؛ الجامع الصغیر؛ بیروت: دار الفکر، ۱۴۰۱ ق.
۱۰. شریف الرضی، محمد بن حسین؛ نهج‌البلاغه؛ تصحیح صبحی صالح؛ چاپ اول، قم: هجرت، ۱۴۱۴ ق.
۱۱. صدوق؛ محمد بن علی؛ کتاب من لایحضره الفقیه؛ تصحیح علی‌اکبر غفاری؛ چاپ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳ ق.
۱۲. طبرسی، فضل بن حسن؛ مکارم الاخلاق؛ چاپ چهارم، قم: الشریف الرضی، ۱۴۲۰ ق.
۱۳. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ تصحیح علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی؛ چاپ چهارم، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ ق.
۱۴. متقی هندی، علی بن حسام‌الدین؛ کنز العمال؛ تصحیح بکری حیانی و صفوه

- سقا؛ بيروت: مؤسسة الرسالة، ١٤٠٩ ق.
١٥. معین، محمد؛ فرہنگ معین؛ تهران: امیر کبیر، ١٣٧٥ ش.
١٦. مفید، محمد بن محمد؛ المزار؛ تصحیح محمدباقر ابطحی؛ چاپ اول، قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید؛ ١٤١٣ ق.
١٧. ورام بن ابی فراس، مسعود بن عیسی؛ مجموعه ورام؛ مجموعه ورام؛ چاپ اول، قم: مکتبہ فقیہ، ١٤١٠ ق

